

**RYSZARD
SAJKOWSKI**

DIVUS AUGUSTUS PATER

**KULT BOSKIEGO AUGUSTA
ZA RZĄDÓW DYNASTII
JULIJSKO-KLAUDYJSKIEJ**

Wydawnictwo
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
Olsztyn 2001

**DIVUS
AUGUSTUS
PATER**

OLIVIA
ALBERTA

mojej żonie Małgosi

RYSZARD
SAJKOWSKI

DIVUS
AUGUSTUS
PATER

KULT BOSKIEGO AUGUSTA
ZA RZĄDÓW DYNASTII
JULIJSKO-KLAUDYJSKIEJ

Wydawnictwo
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
Olsztyn 2001

Kolegium Wydawnicze UWM
Przewodniczący
Jerzy Dziuba
Redaktor Działu

Albert Bartoszewicz

Recenzent
Danuta Musiał

Redakcja wydawnicza i projekt okładki
Maria Fafińska

Wydanie publikacji dofinansowane
przez Komitet Badań Naukowych

ISBN 83-7299-049-2

© Copyright by Wydawnictwo UWM • Olsztyn 2001

WYDAWNICTWO UWM
Olsztyn 2001
Ark. wyd. 22,4; ark. druk. 19
Druk: Zakład Poligraficzny UWM, zam. nr 463

Spis treści

Wstęp	5
I. Kult państwowy	11
1. Pogrzeb i <i>consecratio</i> Augusta	11
1.1. Kondukt żałobny z Noli do Rzymu	11
1.2. Pierwsze posiedzenie senatu	12
1.3. Pogrzeb Augusta	19
1.4. <i>Consecratio</i>	27
2. Stanowiska kapłańskie	34
2.1. <i>Sodales Augustales</i>	34
2.2. <i>Flamen Augustalis</i>	40
2.3. Żeńskie kapłaństwo boskiego Augusta	47
3. Rzymskie miejsca kultu boskiego Augusta	59
3.1. Świątynia Marsa Mściciela	59
3.2. <i>Sacraria</i>	62
3.3. <i>Templum Novum (Divi Augusti)</i>	64
3.4. Kwestie sporne w identyfikacji świątyni (świątyń) boskiego Augusta	71
3.5. Domniemane miejsca kultu boskiego Augusta w Rzymie	77
II. Status kultu <i>divus Augustus</i>	81
1. Formy przejawiania się boskości Augusta	81
1.1. <i>Genius Augusti</i>	81
1.2. <i>Numen Augusti</i>	87
1.3. <i>Divus Augustus</i>	90
2. Uchybienia wobec kultu boskiego Augusta jako przedmiot procesów o obrazę majestatu	103
2.1. Charakter oskarżeń z tytułu <i>crimen laesae maiestatis</i> u progu cesarstwa	103
2.2. Sprzedaż posągu <i>divus Augustus</i> oraz krzywoprzysięstwo	105
2.3. Zniszczenie posągu boskiego Augusta	109
2.4. Obraza słowna	112
2.5. Łączenie oskarżeń o obrazę majestatu boskiego Augusta z zarzutami o nadużycia w prowincjach	115
2.6. Problem inicjatywy procesów o obrazę majestatu	122

2.7. Prawo azylu przysługujące posągowi boskiego Augusta	126
3. Kwestia opozycji wobec kultu boskiego Augusta	127
3.1. Siła tradycji Katona Młodszego, Brutusa i Kasjusza jako ostatnich obrońców Republiki	127
3.2. Brak gorliwości w oddawaniu czci <i>divus Augustus</i>	130
3.3. Przejawy opozycji wobec kultu boskiego Augusta wynikające z pobudek religijnych i etnicznych	133
III. Rola kultu boskiego Augusta w propagandzie cesarzy dynastii julijsko-klaudyjskiej	136
1. Tyberiusz	136
1.1. Ustrojowe następstwa apoteozy Augusta	136
1.2. Polityczne uwarunkowania kultu Augusta za rządów Tyberiusza	140
1.3. Rola propagandowa emisji DIVVS AVGVSTVS PATER	154
2. Kaligula	166
2.1. Nowe formy kultu <i>divus Augustus</i>	166
2.2. <i>Imitatio Augusti</i>	173
3. Klaudiusz	179
3.1. <i>Consecratio</i> Liwii – naruszenie czy potwierdzenie kultu boskiego Augusta?	179
3.2. Dwuznaczność w podejściu Klaudiusza do modelu augustowskiego	182
4. Neron	190
4.1. Apoteoza Klaudiusza wykróceniem wobec kultu <i>divus Augustus</i>	190
4.2. Tradycja Augusta w służbie nowej władzy	193
4.3. Oznaki zerwania z boskim Augustem	198
IV. Kult prowincjonalny i municypalny	204
1. Kult prowincjonalny	204
1.1. Zachód	204
1.2. Wschód	216
2. Kult municypalny i prywatny	228
2.1. Italia	228
2.2. Zachód	233
2.3. Wschód	242
Zakończenie	248
Wykaz skrótów	251
Wybrana literatura	255
Indeks osób	293
Summary	299

WSTĘP

Kult boskiego Augusta należy do podstawowych zagadnień tzw. kultu cesarskiego. Stał się on nie tylko istotnym czynnikiem ideologicznym, ale też poważną siłą polityczną, utrwalającą pryncypat jako formę ustrojową. W znacznym stopniu przyczynił się także do utrzymania przez przeszło 50 lat władzy w rękach dynastii julijsko-klaudyjskiej. Żaden kult ubóstwionego cesarza rzymskiego nie cechował się taką siłą i nie odegrał takiej roli w dziejach *Imperium Romanum*, jak to miało miejsce w przypadku czci oddawanej *divus Augustus*. Co szczególnie ważne dla niniejszej pracy, żaden inny kult imperialny nie jest udokumentowany taką ilością źródeł, jak ma to miejsce właśnie w przypadku kultu boskiego Augusta. Należy jednak zaznaczyć, że są okresy i zagadnienia znane bardzo dobrze, jak też takie, o których nasza wiedza jest znikoma.

Ze względu na wielką ilość przekazów oraz ich różnorodność, najkorzystniej pod tym względem przedstawiają się rządy Tyberiusza. Mamy dla nich nie tylko prawie całą relację Tacyta, Kasjusza Diona, jak też życiorys autorstwa Swetoniusza,¹ ale także wiele źródeł Nieliterackich. Wyróżnić tutaj trzeba dokumenty epigraficzne, a przede wszystkim inskrypcję z Gythejon²

¹ Bardzo pomocne są dobre opracowania źródeł literackich. Spośród dużej ilości prac tego typu na szczególną uwagę zasługują następujące z nich: F.R.D. Goodyear, *The Annals of Tacitus. Books 1-6, Volume I: Annals 1.1-54*, Cambridge Classical Texts and Commentaries 15, Cambridge 1972; tenże, *The Annals of Tacitus. Books 1-6. Volume II: Annals 1.55-81 and Annals 2*, Cambridge Classical Texts and Commentaries 23, Cambridge 1981; D.W. Hurley, *A historical and historiographical commentary on Suetonius, „Life of C. Caligula”*, Ph.D. Columbia University 1991; A.J. Woodman, R.H. Martin, *The annals of Tacitus. Book 3*, Cambridge Classical Texts and Commentaries 32, Cambridge - New York 1996.

² Zob. publikacje inskrypcji z Gythejon - Σ. Κουγέα, *Ἐπιγραφικαὶ ἐκ Γυθείου ἀμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Λακωνικῆς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας*, Ἑλληνικά 1, 1928, s. 7-44, 152-157; L. Wenger, *Griechische Inschriften zum Kaiser kult und zum Grabrecht*, ZSS 49, 1929, s. 309-313; AE 1929, nr 99, 100; SEG XI (1954), nr 922, 923; EJ nr 102; J.H. Oliver, *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*, American Philosophical Society 178, Philadelphia 1989, s. 58-65, nr 15.

oraz teksty uchwał honoryfikacyjnych podjętych po śmierci Germanikusa, tj. Tabula Hebana³ i Tabula Siarensis.⁴ Z tymi dwoma ostatnimi dokumentami ściśle związane jest postanowienie senatu z 10 grudnia 20 r., wieńczące proces Gnejusza Kalpurniusza Pizona. W literaturze przedmiotu funkcjonuje ono pod nazwą *Senatus Consultum de Cn. Pisone Patre*.⁵ Tak duża ilość źródeł oświetlająca panowanie Tyberiusza jest dla nas okolicznością o tyle szczęśliwą, że to właśnie za rządów tego cesarza podjęto podstawowe decyzje odnoszące się do instytucjonalizacji kultu *divus Augustus*. Wówczas to bowiem nastąpiła jego *consecratio*, powołano oddzielnego *flamen Augustalis*, jak również kolegium *sodales Augustales* i *sacerdos divi Augusti*. Zapadła decyzja o wybudowaniu świątyni dla nowego *divus*. Wykształciła się też procedura sądowa, według której karano sprawców znieważenia bóstwa Augusta. Dla Tyberiusza kult boskiego Augusta czczonego jako DIVVS AVGVSTVS PATER stał się także jedną z najważniejszych gwarancji utrzymania się przy władzy.

Następni cesarze nie cechowali się już taką gorliwością w kulcie boskiego twórcy pryncypatu, chociaż zasadniczo byli wierni jego pamięci i temu, co możemy określić jako model augustowski.⁶ Czasy panowania trzech następców Tyberiusza są jednak niewiele dłuższe niż rządy bezpośredniego sukcesora Augusta. Ponadto są one zdecydowanie gorzej oświetlone przez źródła. Stąd też możliwości wnioskowania o rzeczywistym stosunku Kaliguli, Klaudiusza i Nerona do kultu boskiego Augusta są raczej skromne. Pamiętać również należy o oczywistej prawdzie, która zresztą w sposób jaskrawy od-

³ Zob. P. Ravaggi, A. Minto, U. Coli, *Scoperta di una tabula aenea iscritta nella località „Le Sassate” nel territorio dell’ antica Heba*, *Notizie degli Scavi* 72, 1947, s. 49-68; AE 1949, nr 215; U. Coli, *Due nuovi frammenti della Tabula Hebana*, *PP* 21, 1951, s. 433-438; G. Tibiletti, *Principe e magistrati repubblicani. Ricerta di Storia Augustea e Tiberiana*, *Studi Pubblicati dall’ Istituto Italiano per la Storia Antica* 9, Roma 1953, s. 276-283; J. H. Oliver, R.E.A. Palmer, *Text of the Tabula Hebana*, *AJPh* 75, 1954, s. 225-249; EJ nr 94a; F.J. Lomas, „*Tabula Hebana*”, *Habis* 9, 1978, s. 323-354.

⁴ Zob. J. González, F. Fernández, *Tabula Siarensis*, *Iura* 32, 1981 [1984], s. 1-36; J. González, *Tabula Siarensis. Fortunales Siarenses et municipia civium Romanorum*, *ZPE* 55, 1984, s. 55-100; AE 1984, nr 508; J. González, *Texto y traducción de la Tabula siarensis*, [w:] *Estudios sobre la tabula Siarensis*, eds. J. González, J. Aree, *Anejos de Archivo Español de Arqueología* 9, Madrid 1988, s. 307-315; AE 1991, nr 20.

⁵ Zob. D.S. Potter, C. Damon, *The Senatus Consultum de Cn. Pisone Patre*, *AJP* 120, 1999, s. 13-41; por. W. Eck, *Das s. c. de Cn. Pisone patre und seine Publikation in der Baetica*, *Cahiers du Centre G. Glotz* 4, 1993, s. 189-208. Zob. też tekst łaciński i polski przekład – *Senatus Consultum de Cn. Pisone Patre. Uchwała senatu rzymskiego w sprawie Gnejusza Pizona ojca*, red. T. Fabiszak, *Zeszyty Źródłowe Zakładu Historii Społeczeństw Antycznych* 1, Poznań 1998.

⁶ Por. A. Kneppel, *Metus temporum. Zur Bedeutung von Angst in Politik und Gesellschaft der römischen Kaiserzeit des 1. und 2. Jhdts. n. Chr.*, Stuttgart 1994, s. 218-245.

nosi się także do Tyberiusza. Cesarze dynastii julijsko-klaudyjskiej, jak wszyscy sprawujący władzę, musieli reagować na zmiany sytuacji politycznej, kreowali tę sytuację, ale również sami podlegali jej oddziaływaniu. Ponadto pierwszy okres rządów różnił się zawsze od lat schyłkowych. Dlatego stosunek do boskiego Augusta należy postrzegać nie statycznie, lecz dynamicznie. Jesteśmy w tej komfortowej sytuacji, iż źródła w wielu przypadkach pozwalają nam dostrzec różnice w stosunku do *divus Augustus*, nie tylko pomiędzy poszczególnymi cesarzami, ale też w obrębie ich rządów.

Kult Augusta zawsze cieszył się dużym zainteresowaniem. Uwaga badaczy skupiała się jednak przede wszystkim na rozwoju kultu osoby Oktawiana Augusta, jaki miał miejsce w okresie wojen domowych oraz budowy podstaw pryncypatu.⁷ Natomiast nie ma właściwie opracowania całościowo traktującego o boskim Auguście. Istnieje wiele prac, w których problem ten jest poruszany na marginesie innych zagadnień, albo z kolei mamy do czynienia z potokiem artykułów traktujących wybiórczo o różnych detalach kultu deifikowanego twórcy pryncypatu. Jedyne opracowaniem dotyczącym kultu boskiego Augusta, którego autor spróbował całościowo przedstawić interesujący nas problem (z naciskiem jednak na sprawy polityczne) jest wydrukowany w 1931 r. artykuł J. Gagé – „*Divus Augustus. L'idée dynastique chez les empereurs julio-claudiens*”.⁸ Pomimo znacznego upływu czasu od momentu ukazania się tego studium, nie ma w literaturze światowej pozycji, która, uwzględniając nowe źródła, jak też korzystając z dorobku kilku pokoleń badaczy, przedstawiłaby ten fundamentalny problem w miarę możliwości w jak najszerszym kontekście. Autor niniejszego studium postanowił tę lukę wypełnić.

⁷ Na uwagę zasługują tutaj następujące prace: L.R. Taylor, *The Divinity of the Roman Emperor*, American Philological Association 1, Middletown/Connecticut 1931; L. Morawiecki, *Władza charyzmatyczna w Rzymie u schyłku Republiki 44-27 r. p.n.e.*, Rzeszów 1989. Istotne znaczenie mają też pozycje traktujące o sztuce okresu Augusta – E. Simon, *Augustus: Kunst und Leben in Rom um die Zeitenwende*, München 1986; P. Zanker, *The Power of Images in the Age of Augustus*, transl. A. Shapiro, Jerome Lectures 16 th ser., Ann Arbor 1988 (istnieje też polski przekład tej pracy – P. Zanker, *August i potęgą obrazów*, tłum. L. Olszewski, Poznań 1999).

⁸ Zob. J. Gagé, *Divus Augustus. L'idée dynastique chez les empereurs julio-claudiens*, RA 34, 1931, s. 11-41. Warto wymienić też następujące pozycje: E. Beurlier, *Le culte impérial, son histoire et son organisation depuis Auguste jusqu'à Justinien*, Paris 1891; W. Weber, *Princeps Studien zur Geschichte des Augustus*, t. 1, Stuttgart – Berlin 1936; M. Grant, *Aspects of the Principate of Tiberius. Historical Comments on the Colonial Coinage Issued Outside Spain*, NNM 116, New York 1950; F. Taeger, *Charisma. Studien zur Geschichte des antiken Herrscherkultes*, t. 2, Stuttgart 1960; S. Weinstock, *Divus Julius*, Oxford 1971; H. Hänlein-Schäfer, *Veneratio Augusti. Eine Studie zu den Tempeln des ersten römischen Kaisers*, *Archaeologica* 39, Roma 1985; M. Jaczynowska, *Religie świata rzymskiego*, Warszawa 1987; D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West. Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, *ÉPRO* 108, vol. 1.1, Leiden 1987.

Ramy chronologiczne prezentowanej pracy zawierają się pomiędzy rokiem 14, tj. śmiercią Augusta, a rokiem 68, czyli końcem panowania Nerona i co za tym idzie, wygaśnięciem dynastii julijsko-klaudyjskiej. W tym okresie kult *divus Augustus* został zainicjowany, cieszył się największym zainteresowaniem, wyraźnie też spełniał swoją rolę polityczną. Wykorzystując różnego typu źródła, postawiłem sobie za cel przestudiowanie wielorakich aspektów tego kultu, kładąc jednak zasadniczo nacisk na jego naturę religijną i propagandowo-polityczną. Śledząc jego dynamiczny rozwój, starałem się też nie przeoczyć pewnych trudności jakie wywoływał. Oskarżenia z tytułu obrazy majestatu,⁹ jak również, niemrawe, co prawda, formy oporu wobec kultu boskiego Augusta, nie mogą jednak przesłaniać prawdy, że był on jednym z najważniejszych zjawisk ideologiczno-politycznych wczesnego cesarstwa.

Ogrom źródeł i literatury, z której korzystałem pisząc tę pracę, narzucił pewne rozwiązania formalne dotyczące przypisów. Ostatecznie zdecydowałem się na system mieszany. Każde opracowanie podane jest po raz pierwszy w pełnym zapisie bibliograficznym. Tam gdzie istniała konieczność kolejnego się nań powołania, wówczas obok nazwiska autora zamieszczam rok wydania oraz stronę. Na końcu pracy znajduje się wykaz najczęściej cytowanych pozycji. System ten pozwolił zaoszczędzić wiele cennego miejsca, a jednocześnie umożliwił zachowanie aparatu. Mam nadzieję, iż czytelnik przyjmie to rozwiązanie ze zrozumieniem.

* * *

Dziękuję wszystkim tym, z których pomocy korzystałem pisząc tę pracę: prof. Marii Jaczynowskiej z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, a także pani prof. Danucie Musiał z tego samego ośrodka. Bardzo wiele zawdzięczam profesorom: Józefowi Śliwińskiemu i Sergiuszowi Szarypkinowi z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Pełen również jestem wdzięczności za cenne uwagi profesorom: Leszkowi Mrozewiczowi z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu i Lesławowi Morawieckiemu z Uniwersytetu Rzeszowskiego.

⁸ Oskarżenia o obrazę majestatu boskiego Augusta najszerzej omawia R.A. Bauman w pracy: *Impietas in principem. A study of treason against the Roman emperor with special reference to the first century A.D.*, MBPAR 67, München 1974.

I. KULT PAŃSTWOWY

1. Pogrzeb i *consecratio* Augusta

1.1. Kondukt żałobny z Noli do Rzymu

August zmarł 19 sierpnia 14 r. w Noli, w domu swojego naturalnego ojca Oktawiusza. W chwili śmierci miał siedemdziesiąt sześć lat.¹ Jeszcze przed zgonem Augusta odwołano z drogi Tyberiusza. Założyciel pryncypatu odbył długą rozmowę ze swoim następcą.² Zapewne dotyczyła ona przede wszystkim problemów natury politycznej. Bardzo prawdopodobne, że stała się również okazją do uściślenia pewnych detali odnoszących się do pogrzebu oraz kultu pośmiertnego Augusta. Wszystkie uroczystości pogrzebowe miały się odbyć w Rzymie. Stąd też naturalne, że pierwszą koniecznością stało się przeniesienie ciała Augusta do stolicy Imperium. Marsz orszaku żałobnego przebiegał starą drogą Apijską i dzielił się na dwa etapy. Pierwszy z nich zaczynał się w Noli, a kończył w Bovillae, gdzie dotarło prawdopodobnie 2 września. Na tym odcinku zwłoki Augusta były niesione przez dekursionów kolonii i municypów leżących na trasie pochodu. Ze względu na porę roku niewykluczone, że ciało zostało chociaż częściowo zabezpieczone przed zepsuciem, a orszak mógł się posuwać tylko nocą. W ciągu dnia zwłoki były przechowywane w bazylice lub największej świątyni danego miasta.³ Kiedy wiadomość o śmierci twórcy pryncypatu dotarła do stolicy, ekwici zwrócili się z prośbą do senatu, aby pozwolono im na

¹ Suet., *Div. Aug.* 100.1; Cass. Dio LVI 30.5; por. *Fasti Antiques* – EJ s. 40.

² Suet., *Div. Aug.* 98.5; Vell. Pat. II 123.3; por. Cass. Dio LVI 31.1.

³ Suet., *Div. Aug.* 100.2; Cass. Dio LVI 31.2; por. Seneca, *Apocolocyntosis* I 2; W. Weber (1936), s. 38, przyp. 191 ze s. 44* n.; B.M. Levick, *Tiberius the Politician*, London 1976, s. 70.

Także Wespazjan, poszukając dla siebie formalnej platformy przejęcia władzy musiał wskazać na Augusta jako jej źródło.³ Za panowania kolejnego cesarza – Tytusa, mamy do czynienia z pierwszą deifikacją w Rzymie po upadku dynastii julijsko-klaudyjskiej. Potwierdzeniem ważności przeprowadzonej wówczas *consecratio* stało się jej zestawienie z tą wzorcową, która miała miejsce kilkadziesiąt lat wcześniej, czyli z apoteozą Augusta. Tak bowiem należy rozumieć dokonane przez Tytusa restytucje monet Tyberiusza typu DIVVS AVGVSTVS PATER, w momencie kiedy jednocześnie ukazywały się monety obwieszczające deifikację Wespazjana – DIVVS AVGVSTVS VESP.⁴

Divus Augustus nie dostarczał bowiem jedynie modelu politycznego postępowania, lecz był bóstwem, które co prawda nigdy nie uzyskało w pełni autorytetu bogów od dawna czczonych, ale też z kolei osiągnęło taki rejon boskości, który dla następnych cesarzy, także tych deifikowanych przez senat, był już niedostępny.

---

³ Por. P.A. Brunt, *Lex de Imperio Vespasiani*, JRS 67. 1977, s. 95–116.

⁴ Zob. T.V. Buttrey, *Vespasian's Consecratio and the Numismatic Evidence*, *Historia* 25, 1976, s. 455 n.

WYKAZ SKRÓTÓW

- AA – Archäologischer Anzeiger
 ABSA – Annual of the British School at Athens
 AC – L'Antiquité Classique
 AClass – Acta Classica
 AE – L'Année Epigraphique
 AEA – Archivo Español de Arqueologia
 AJA – American Journal of Archaeology
 AJAH – American Journal of Ancient History
 AJPh – American Journal of Philology
 AM – Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Athenische Abteilung
 AMGS – Antike Münzen und geschnittene Steine, Berlin
 ANRW – Aufstieg und Niedergang der römischen Welt (ed. H. Temporini, W. Haase)
 ArchClass – Archeologia Classica
 BABesch – Bulletin van de Vereeniging tot Bevordering der Kennis van de Antieke Beschaving
 BCAR – Bulletino della Commissione Archeologica Comunale in Roma
 BCH – Bulletin de Correspondence Hellénique
 BÉFAR – Bibliothèque des Écoles Française d'Athènes et de Rome
 BICS – Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London
 BJ – Bonner Jahrbücher
 CAH¹ – *Cambridge Ancient History*, Cambridge 1934
 CAH² – *Cambridge Ancient History* (nowa edycja), Cambridge 1996
 CÉFR – Collection de l'École Française de Rome
 CIG – *Corpus Inscriptionum Graecarum*, t. 1–5, Berolini 1828–1877
 CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berolini 1863
 CJ – Classical Journal
 CNR – A. Banti, L. Simonetti, *Corpus Nummorum Romanorum*, Firenze 1972
 Coh. – H. Cohen, *Description historique des monnaies frappés sous l'Empire Romain*, t. 1, Paris 1880, reprint Graz 1955
 CPh – Classical Philology
 CQ – Classical Quarterly
 CR – Classical Review
 CRAI – Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres

- EJ – V. Ehrenberg, A. H. M. Jones, *Documents Illustrating the Reigns of Augustus and Tiberius*, Oxford 1955
 EMC – Echos du Monde classique (Classical Views)
 ÉPRO – Études préliminaires aux religions orientales, Leiden
 Forsch. in Ephesos – *Forschungen in Ephesos veröffentlicht vom Österreichischen Archäologischen Institute*, t. I–V, Vienna 1906–1944
 Fränkel, Alterth. von Pergamon – *Die Inschriften von Pergamon*, t. 1–2 ed. M. Fränkel, Berlin 1890–1895
 GR – Greece and Rome
 GRBS – Greek, Roman, and Byzantine Studies
 Gyth. – Inskrypcja z Gythejon (zob. przyp. 2 ze s. 7)
 HSCPh – Harvard Studies in Classical Philology
 HTR – Harvard Theological Review
 HUN – A. S. Robertson, *Roman Imperial Coins in the Hunter Coin Cabinet, University of Glasgow*, t. 1, Oxford 1962
 I. Corinth – A. B. West, *Corinth, VIII, 2 Latin Inscriptions, Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens, Cambridge/Massachusetts* 1931
 IG – *Inscriptiones Graecae*
 IGR – *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, ed. R. Cagnat, J. Toutain, t. 1, 3, 4, Paris 1906–1928
 ILA – R. Cagnat, A. Merlin, L. Chatelain, *Inscriptions latines d'Afrique (Tripolitaine, Tunisie, Maroc)*, Paris 1923
 ILAig. – S. Gsell, *Inscriptions latines de l'Algérie*, t. 1–2, Paris 1922, 1957
 ILS – H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*, vol. 1–3, Berolini 1893–1916
 ILTG – P. Wuilleumier, *Inscriptions latines des trois Gaules*, Paris 1963
 IM – Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Istanbul
 IRT – J. M. Reynolds, J. B. Perkins, *The Inscriptions of Roman Tripolitania*, Roma 1952
 ILTun. – A. Merlin, *Inscriptions latines de la Tunisie*, Paris 1944
 JDAI – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts
 JHS – Journal of Hellenic Studies
 JNG – Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte
 JÖAI – Jahreshefte der österreichischen archäologischen Instituts in Wien
 JRA – Journal of Roman Archaeology
 JRGMZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz
 JRS – Journal of Roman Studies
 JTS – Journal of Theological Studies
 MAAR – Memoirs of the American Academy in Rome
 MBPAR – Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte
 MÉFR – Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'École Française de Rome
 MÉFRA – Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité
 MH – Museum Helveticum
 MIR – W. Szaivert, *Die Münzprägung der Kaiser Tiberius und Caius (Caligula) 14/41*, Moneta Imperii Romani 2 und 3, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1984

- MM – Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Madrider Mitteilungen
 NC – Numismatic Chronicle
 NNM – Numismatic Notes and Monographs, New York
 OGIS – W. Dittenberger, *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae*, t. 1–2, Leipzig 1903–1905
 Pap.Oxy – Oxyrhynchus Papyri, ed. B. P. Grenfell (i inni), London 1898
 PBSR – Papers of the British School at Rome
 PCPS – Proceedings of the Cambridge Philological Society
 PMAAR – Papers and Monographs of the American Academy in Rome
 QTNAC – Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classiche
 RA – Revue Archéologique
 RAL – Rendiconti della Classe di Scienze morali, storiche e filologiche dell' Accademia dei Lincei
 RBPh – Revue Belge de Philologie et d'Histoire
 RD – Revue Historique de Droit français et étranger
 RE – Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft
 RÉA – Revue des études anciennes
 RÉL – Revue des études latines
 RH – Revue Historique
 RhM – Rheinisches Museum
 RHR – Revue d'histoire des religions
 RIC² 1 – C. H. V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, t. 1, London 1984
 RIT – G. Alföldy, *Die römischen Inschriften von Tarraco*, t. 1, Berlin 1976
 RM – Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung
 RSA – Rivista storica dell' Antichità
 SCI – Studii Clasice
 SCPP – Senatus Consultum de Cn. Pisone Patre
 SEG – Supplementum epigraphicum Graecum, Leiden 1923–
 SM – Schweizer Münzblätter (Gazette numismatique suisse)
 Small. – E. M. Smallwood, *Documents Illustrating the Principates of Gaius, Claudius and Nero*, Cambridge 1967
 SMSR – Studi e materiali di storia delle religioni
 SNR – R. Martini, *Sylloge Nummorum Romanorum. Italia, I. Giulio-Claudii, I. Augustus-Tiberius*, Milano 1990
 SO – Symbolae Osloenses
 Syll.³ – W. Dittenberger, *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, wyd. 3, Leipzig 1915–1924
 TAPhA – Transactions of the American Philological Association
 TH – Tabula Hebana (zob. przyp. 3 ze s. 8)
 TS – Tabula Siarensis (zob. przyp. 4 ze s. 8)
 YCS – Yale Classical Studies
 ZNUJ PrHist – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne
 ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik
 ZSS – Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Romanistische Abteilung)

WYBRANA LITERATURA

- Abaecherli A. L. (1932), *The Dating of the Lex Narbonensis*, TAPhA 68, 256–268.
- Abaecherli A. L. (1935a), *Imperial Symbols on certain Flavian Coins*, CPh 30, 131–140.
- Abaecherli A. L. (1935b), *The Institution of the Imperial Cult in the Western Provinces of the Roman Empire*, SMSR 11, 153–186.
- Akurgal E. (1970), *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey. From Prehistoric Times until the End of the Roman Empire*, Istanbul.
- Alföldi A. (1935), *Insignien und Tracht der römischen Kaiser*, RM 50, 3–158
(= A. Alföldi, *Die monarchische Repräsentation im römischen Kaiserreiche*, Darmstadt 1980).
- Alföldi A. (1973), *Die zwei Lorbeerbäume des Augustus*, Antiquitas 14, Bonn.
- Allison J. E., Cloud J. D. (1962), *The lex Julia Maiestatis*, Latomus 21, 711–731.
- Alonso-Núñez J. M., (1982), *L'opposizione contro l'imperialismo romano e contro il principato nella storiografia del tempo di Augusto*, RSA 12, 131–141.
- Aphrodisias Papers. Recent work on architecture and sculpture including the papers given at the Second International Aphrodisias Colloquium held at King's College London on 14 November, 1987*, ed. by Charlotte Rouché and Kenan T. Erim, Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series Number 1, Ann Arbor 1990.
- Arce J. (1984), *Tabula Siarensis: primeros comentarios (I)*, AEA 57, 149–154.
- Arce J. (1988a), *Funus Imperatorum: Los funerales de los emperadores romanos*, Madrid.
- Arce J. (1988b), *La tabula Siarensis y los funerales imperiales (II)*, [w:] *Estudios sobre la Tabula Siarensis*, 43–50.
- Argetsinger K. (1992), *Birthday Rituals: Friends and Patrons in Roman Poetry and Cult*, Classical Antiquity 11, 175–193.
- Atkinson K. M. T. (1958), *The Governors of the Province Asia in the Reign of Augustus*, Historia 7, 300–330.
- Aurigemma S. (1940), *Scultore del Foro Vecchio di Leptis Magna raffiguranti la Dea Roma e principi della casa dei Giulio-Claudi (Pubblicazione provvisoria)*, Africa Italiana 8, 1–94.
- Baldson J. P. V. D. (1934), *The Emperor Gaius (Caligula)*, Oxford (wznowienie w 1964).
- Baldson J. P. V. D. (1963), *Roman Women. Their history and habits*, New York.
- Baldwin B. (1983), *Suetonius*, Amsterdam.

- Barrett A. A., (1990), *Caligula: the corruption of power*, New York.
- Bassignano M. S. (1974), *Il flaminato nelle province romane dell'Africa*, Università degli Studi di Padova, Pubblicazioni dell'Istituto di Storia Antica 11, Roma.
- Bauman R. A. (1967), *The Crimen Maiestatis in the Roman Republic and Augustan Principate*, Johannesburg.
- Bauman R. A. (1974), *Impietas in principem. A study of treason against the Roman emperor with special reference to the first century A.D.*, MBPAR 67, München.
- Bauman R. A. (1981), *Tribunician sacrosanctity in 44, 36 and 35 B.C.*, RhM 124, 166–183.
- Bauman R. A. (1982), *The Resumé of Legislation in Suetonius*, ZSS 99, 81–127.
- Bauman R. A. (1989), *Lawyers and Politics in the Early Roman Empire. A study of relations between the Roman jurists and the emperors from Augustus to Hadrian*, MBPAR 82, München.
- Bauman R. A. (1992), *Women and politics in Ancient Rome*, London – New York.
- Beard M., North J., Price S. (1998), *Religions of Rome*, t. 1, *A History*, Cambridge.
- Beaujeu J. (1955), *La religion romaine à l'apogée de l'Empire*, t. 1, *La politique religieuse des Antonins (96–192)*, Paris.
- Begert A. (1996), *Die Ehrenmonate in der Zeit Caligulas. Zur Familienpropaganda des letzten julischen Kaisers*, Tyche 11, 1996, 11–43.
- Belloni G. G. (1987), *Le „Res Gestae divi Augusti“*. *Augusto: il nuove regime e la nuova urbe*, Milano.
- Beltrán A. (1953), *Los monumentos romanos en las monedas hispano-romanas*, AEA 26, 1953, 39–66.
- Benario H. W. (1983), *Tacitus Annals 11 and 12*, Classical World Special Series 3, Lanham – New York – London.
- Bernecker A. (1981), *Zur Tiberius-Überlieferung der Jahre 26–37 n. Chr.*, Bonn.
- Beurlier E. (1891), *Le culte impérial, son histoire et son organisation depuis Auguste jusqu' à Justinien*, Paris.
- Bickermann E. (1929), *Die römische Kaiserapotheose*, Archiv für Religionswissenschaft 27, 1–34.
- Bickerman E. (1973), *Consecratio*, [w:] *Le culte des souverains dans l'Empire Romain*, ed. W. Boer, Entretiens Fondation Hardt 19, Genève, 1–37.
- Blake M. E. (1947), *Roman Construction in Italy from Prehistoric Period to Augustus*, Carnegie Institution Publication 570, Washington.
- Blake M. E. (1959), *Roman Construction in Italy from Tiberius through the Flavians*, Carnegie Institution Publication 616, Washington.
- Blázquez J. M. (1971–1974), *Propaganda dinástica y culto imperial en las acuñaciones de Hispania*, Numisma 21–24, 311–329.
- Bleicken J. (1962), *Senatsgericht und Kaisergericht. Eine Studie zur Entwicklung des Prozeßrechtes im frühen Prinzipat*, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaft in Göttingen, philologisch-historische Klasse, Dritte Folge, Nr 53, Göttingen.
- Boatwright M.T. (1986a), *The Style of the Laudes Neronis, Chapter 4.1 of Seneca's Apocolocyntosis*, Classical Bulletin 62, 10–16.
- Bogue J. F. (1970), *Tiberius in the reign of Augustus*, Ph. D. University of Illinois at Urbana-Champaign.

- Bowersock G. W. (1965), *Augustus and the Greek world*, Oxford.
- Bowersock G. W. (1973), *Greek Intellectuals and the Imperial Cult in the Second A.D.*, [w:] *Le culte des souverains dans l'Empire Romain*, ed. W. Boer, Entretiens Fondation Hardt 19, Genève, 177–212.
- Bowersock G. W. (1987), *The Mechanics of Subversion in the Roman Provinces*, [w:] *Opposition et résistance à l'empire d'Auguste à Trajan*, ed. O. Reverdin, B. Grange, Entretiens Fondation Hardt 33, Genève, 291–320.
- Bowersock G. W. (1990), *The Pontificate of Augustus*, [w:] *Between Republic and Empire*, 380–394.
- Bömer F. (1943), *Abnenkult und Ahnenglaube im alten Rom*, Beihefte zum Archiv für Religionswissenschaft 1, Leipzig – Berlin.
- Bradley K. R. (1978), *Suetonius' Life of Nero. An Historical Commentary*, Collection Latomus 157, Bruxelles.
- Brilliant R. (1963), *Gesture and Rank in Roman Art: The Use of Gesture to Comote Status in Roman Sculpture and Coinage*, Memoirs of the Connecticut Academy of Arts and Sciences 14, New Haven.
- Brunt P. A. (1961), *Charges of Provincial Maladministration under the Early Principate*, *Historia* 10, 189–227.
- Buckier W. H. (1935), *Auguste, Zeus Patroos*, *Revue de Philologie de Littérature et d'Histoire Anciennes* 9, 177–188.
- Buttrey T. V. (1976), *Vespasian's Consecratio and the Numismatic Evidence*, *Historia* 25, 449–457.
- Caesar Augustus. Seven Aspects*, eds. F. Millar, E. Segal, Oxford 1984.
- Carter J. M. (1982), *Suetonius: Divus Augustus*, Bristol.
- Castrén P. (1975), *Ordo populisque Pompeianus. Polity and Society in Roman Pompeii*, Acta Instituti Romani Finlandiae 8.
- Castro A. D. (1972), *Tacitus and the „Virtues“ of the Roman Emperor: The Role of Imperial Propaganda in the Historiography of Tacitus*, Ph.D. Indiana University.
- Chantraine H. (1980), „Doppelbestattungen“ römischer Kaiser, *Historia* 29, 71–85.
- Charlesworth M. P. (1933), *The Tradition about Caligula*, *Cambridge Historical Journal* 4, 105–119.
- Charlesworth M. P. (1935), *Some Observations on Ruler-Cult, especially in Rome*, *HTR* 28, 5–44.
- Charlesworth M. P. (1936), *Providentia and Aeternitas*, *HTR* 29, 107–132.
- Charlesworth M. P. (1937), *The Virtues of a Roman Emperor: Propaganda and the creation of belief*, *Proceedings of the British Academy* 23, 105–133.
- Chilton C. W. (1955), *The Roman Law of Treason under the Early Principate*, *JRS* 45, 73–81.
- Chilver G. E. F. (1979), *A Historical Commentary on Tacitus' Histories I and II*, Oxford.
- Ciaceri E. (1934), *Tiberio Successore di Augusto*, Milano.
- Cid López R. M. (1992), *El „Genius Augusti“ y el culto al emperador. Algunos ejemplos de Occidente*, [w:] *Kongres. Jarandilla de la Vera 1989 – Héroes, semidioses y daimones*, Madrid, 145–157.
- Clavel M. (1970), *Béziers et son territoire dans L'Antiquité*, *Annales littéraires de l'Université de Besançon* 112, Centre de rech. d'hist. anc. 2, Paris.

- Cloud J. D. (1963), *The text of Digest XLVIII, 4. Ad legem Iuliam maiestatis*, ZSS 80, 206–232.
- Coarelli F. (1983), *Il Pantheon, l'apoteosi di Augusto e l'apoteosi di Romolo*, [w:] *Città e architettura nella Roma imperiale, Atti del seminario del 27 ottobre 1981 nel 25 anniversario dell' Accademia di Danimarca*, ed. K. de Fine Licht, Analecta Romana Instituti Danici Supplementum X, Odense, 41–46.
- Cuss D. (1974), *Imperial Cult and honorary terms in the New Testament*, Paradosis. Contributions to the of Early Christian Literature and Theology XXIII, Fribourg.
- Dabrowski A. M. (1972), *Problems in the tradition about the principate of Gaius*, Toronto, dys.
- Daitz S. G. (1960), *Tacitus' Technique of Character Portrayal*, AJPh 81, 30–52.
- Dąbrowa E. (1996a), *The Origin of the Templum Gentis Flaviae: A Hypothesis*, MAAR 41, 153–161.
- Dąbrowa E. (1996b), *Templum Gentis Flaviae – Pomnik polityki dynastycznej Domicjana*, Xenia Posnaniensia 15, Poznań.
- Degrassi A. (1942), *Un nuovo frammento dei Fasti dei „sodales Augustales Claudiales”*, Epigraphica 4, 17–22.
- Deininger J. (1964), *Zur Begründung des Provinzialkultes in der Baetica*, MM 5, 167–179.
- Deininger J. (1965), *Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr.*, Vestigia 6, München.
- Demougeot E. (1968), *Remarques sur les débuts du culte impérial en Narbonnaise*, Provence Historique 18, 39–65.
- Dessau H. (1877), *De sodalibus et flaminibus Augustalibus*, Diss. Argentorateusis, Berolini.
- Dobbins J. J. (1992), *The Altar in the Sanctuary of the Genius of Augustus in the Forum at Pompeii*, RM 99, 251–263.
- Dobbins J. J. (1996), *The Imperial Cult Building in the forum at Pompeii*, [w:] *Subject and ruler*, 99–114.
- Doboși Al. (1935), *Bovillae. Storia e topografia*, Ephemeris Daco-romana 6, 240–367.
- Doren van M. (1958), *Les Sacra: Une catégorie méconnue d'édifices sacrés chez les Romains*, AC 27, 31–75.
- Dudley D. R. (1959/60), *The Celebration of Claudius' British Victories*, University of Birmingham Historical Journal 7, 6–17.
- Eck W. (1993), *Das s.c. de Cn. Pisone patre und seine Publikation in der Baetica*, Cahiers du Centre G. Glotz 4, 189–208.
- Eden P. T. (1984), *Seneca Apocolocyntosis*, Cambridge.
- Edmondson J. (1997), *Two dedications to Divus Augustus and Diva Augusta from Augusta Emerita and the early development of the imperial cult in Lusitania re-examined*, MM 38, 89–105.
- Ehrhardt C. (1978), *Messalina and the Succession to Claudius*, Antichthon 12, 51–77.
- Eitrem S. (1932a), *Zur Apotheose*, SO 10, 31–56.
- Eitrem S. (1932b), *Zur Apotheose*, SO 11, 11–34.
- Eitrem S. (1936), *Zur Apotheose*, SO 15/16, 111–137.
- Erhart K. P. (1978), *A Portrait of Antonia Minor in the Fogg Museum and its Iconographic Tradition*, AJA 82, 192–212.

- Estudios sobre la tabula Siarensis*, eds. J. González, J. Arce, *Anejos de Archivo Español de Arqueología* 9, Madrid 1988.
- Étienne R. (1958), *Le culte impérial dans la péninsule Ibérique d'Auguste à Dioclétien*, BÉFAR 191, Paris.
- Étienne R. (1996), *Du nouveau sur les débuts du culte impérial municipal dans la péninsule ibérique*, [w:] *Subject and ruler*, 153–163.
- Fears J. R. (1976), *The Solar Monarchy of Nero and the Imperial Panegyric of Q. Curtius Rufus*, *Historia* 25, 494–496.
- Fears J. R. (1977), *Princeps a diis electus: the divine election of the emperor as a political concept at Rome*, PMAAR 26, Rome.
- Fears J. R. (1981a), *The Cult of Jupiter and Roman Imperial Ideology*, ANRW II 17.1, 3–141.
- Fears J. R. (1981b), *The Theology of Victory at Rome: Approaches and Problems*, ANRW II 17.2, 736–826.
- Fears J. R. (1981c), *The Cult of Virtues and Roman Imperial Ideology*, ANRW II, 17.2, 827–948.
- Ferguson J. (1970), *The Religions of the Roman Empire*, London.
- Ferrill A. (1991), *Caligula: emperor of Rome*, London.
- Fink R. L., Hoey A. S., Snyder W. F. (1940), *The Feriale Duranum*, YCS 7, 1–222.
- Fishwick D. (1964a), *Vae puto deus fito*, CQ 58, 155–157.
- Fishwick D. (1964b), *The Institution of the Provincial Cult in Africa Proconsularis*, *Hermes* 92, 342–363.
- Fishwick D. (1967), rec. J. Deininger, *Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit*, *AJPh* 88, 465–469.
- Fishwick D. (1969), „Genius” and „Numen”, *HTR* 62, 356–367.
- Fishwick D. (1970a), *On C.I.L., II, 473*, *AJPh* 91, 79–82.
- Fishwick D. (1970b), *Flamen Augustorum*, *HSCPh* 74, 299–312.
- Fishwick D. (1970c), *The Equestrian Cursus in CIL 2, 3271*, *Historia* 19, 96–112.
- Fishwick D. (1971), *The Annexation of Mauretania*, *Historia* 20, 467–487.
- Fishwick D. (1972), *The Institution of the Provincial Cult in Roman Mauretania*, *Historia* 21, 698–711.
- Fishwick D. (1975), *The Name of the Demigod*, *Historia* 24, 624–628.
- Fishwick D. (1978a), *The Development of Provincial Ruler Worship in the Western Roman Empire*, ANRW II 16.2, 1201–1253.
- Fishwick D. (1978b), *Augustus Deus and Deus Augustus*, [w:] *Hommages à Maarten J. Vermaseren*, t. 1, ÉPRO 68, Leiden, 375–380.
- Fishwick D. (1981), *From flamen to sacerdos. The Title of the provincial Priest of Africa Proconsularis*, *Bulletin Archéologique du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques*, nouv. sér., fasc. 17 B, [1984], 337–344.
- Fishwick D. (1982a), *The Altar of Augustus and the municipal cult of Tarraco*, *MM* 23, 222–233.
- Fishwick D. (1982b), *An Early Provincial Priest of Lusitania*, *Historia* 31, 249–252.
- Fishwick D. (1987), *The Imperial Cult in the Latin West. Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, ÉPRO 108, vol. 1.1, 1.2, Leiden.

- Fishwick D. (1989a), *The Sixty Gallic Tribes and the Altar of the Three Gauls*. *Historia* 38, 111–112.
- Fishwick D. (1989b), *Statues Taxes in Roman Egypt*, *Historia* 38, 335–347.
- Fishwick D. (1989c), *Di Caesarum*, *Antiquités Africaines* 25, 111–114.
- Fishwick D. (1989d), *Numen Augusti*, *Britannia* 20, 231–234.
- Fishwick D. (1990a), *Prudentius and the Cult of Divus Augustus*, *Historia* 39, 475–486.
- Fishwick D. (1990b), *Dio and Maecenas: The Emperor and the Ruler Cult*, *Phoenix* 44, 267–275.
- Fishwick D. (1991a), *The Imperial Cult in the Latin West. Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, *ÉPRO* 108, vol. II.1, Leiden.
- Fishwick D. (1991b), *Seneca and the Temple of Divus Claudius*, *Britannia* 22, 137–141.
- Fishwick D. (1991c), *Ovid and divus Augustus*, *CPh* 86, 36–41.
- Fishwick D. (1992a), *The Statue of Julius Caesar in the Pantheon*, *Latomus* 51, 329–336.
- Fishwick D. (1992b), *On the Temple of Divus Augustus*, *Phoenix* 46, 232–255.
- Fishwick D. (1993), *A Temple of Vesta on the Palatine?*, *Acta Universitatis Wratislaviensis* 1435, *Antiquitas* 18, 51–57.
- Fishwick D. (1995), *The inscription of Mamia again: the cult of the Genius Augusti and the temple of the imperial cult on the forum of Pompeii*, *Epigraphica* 57, 17–38.
- Fishwick D. (1996), *Four temples at Tarraco, [w:] Subject and ruler*, 165–184.
- Fishwick D. (1996), *The Dedication of the Ara Trium Galliarum*, *Latomus* 55, 87–100.
- Fishwick D. (1998), *Our first high priest: a gallic knight at Athens*, *Epigraphica* 60, 83–112.
- Fittschen K. (1985), *Zur Datierung des Augustus-Roma-Tempels in Ankara*, *AA* 309–315.
- Fittschen P. Zanker (1983), *Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom*, Bd. 3: *Kaiserinnen- und prinzeßinnenbildnisse Frauenporträts*, Beiträge zur Erschließung hellenistischer und kaiserzeitlicher Skulptur und Architektur 5, Mainz am Rhein.
- Flory M. B. (1984), *Sic exempla parantur: Livia's Shrine to Concordia and the Porticus Liviae*, *Historia* 33, 309–330.
- Flory M. B. (1986), *Caligula's Inverecundia: A Note on Dio Cassius 59.12.1*, *Hermes* 114, 365–371.
- Flory M. B. (1988a), *ABDUCTA NERONI UXOR: the Historiographical Tradition on the Marriage of Octavian and Livia*, *TAPhA* 118, 343–359.
- Flory M. B. (1988b), *The Meaning of Augusta in the Julio-Claudian Period*, *AJAH* 13, [1997], 113–138.
- Flory M. B. (1992), *A Note on Octavian's Felicitas*, *RhM* 135, 283–289.
- Flower H. I. (1998), *Rethinking „Damnatio Memoriae“: The Case of Cn. Calpurnius Piso Pater in AD 20*, *Classical Antiquity* 17, 155–187.
- Forni G. (1973), *El culto de Augusto en el compromiso oficial y en el sentimiento oriental*, *Bolletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología* 39, 105–113.
- Frank T. (1938), *Augustus, Vergil, and the Augustan Elogia*, *AJPh* 59, 91–94.
- Friesen S. J. (1993), *Twice Neokoros: Ephesus, Asia and the cult of the Flavian imperial family*, *Religions in the Graeco-Roman world (ÉPRO 116)*, Leiden.
- Fuchs M. (1987), *Untersuchungen zur Ausstattung römischer Theater in Italien und den Westprovinzen des Imperium Romanum*, Mainz am Rhein.

- Fuchs M. (1990), *Frauen um Caligula und Claudius: Milonia Caesonia, Drusilla und Messalina*, AA, 107–122.
- Fuks G. (1982), *Again on the Episode of the Gilded Roman Shields at Jerusalem*, HTR 75, 503–507.
- Fullerton M. D. (1985), *The Domus Augusti in Imperial Iconography of 13–12 B.C.*, AJA 89, 473–483.
- Furnée-van Zwet L. (1956), *Fashion in women's hair-dress in the first century of the Roman Empire*, BABesch 31, 1–22.
- Füchs G. (1969), *Architekturdarstellungen auf römischen Münzen der Republik und der frühen Kaiserzeit*, AMGS 1, Berlin 1969.
- Gagé J. (1930a), *Romulus – Augustus*, MÉFR 47, 138–181.
- Gagé J. (1930b), *La Victoria Augusti et les auspices de Tibère*, RA 32, 1–35.
- Gagé J. (1931a), *Divus Augustus. L'idée dynastique chez les empereurs julio-claudiens*, RA 34, 11–41.
- Gagé J. (1931b), *Les sacerdoces d'Auguste et ses réformes religieuses*, MÉFRA 48, 75–108.
- Gagé J. (1933), *La théologie de la Victoire impériale*, Revue Historique 171, 1–43.
- Gagé J. (1935), *Un manifeste dynastique de Caligula*, RÉA 37, 165–184.
- Gagé J. (1955), *Apollon romain. Essai sur le culte d'Apollon et le développement du „ritus Graecus“ à Rome des origines à Auguste*, BÉFAR 182, Paris.
- Gagé J. (1961), *Psychologie du culte impérial romain*, Diogène 34, 47–68.
- Gagé J. (1981), *Apollon impérial, garant des „Fata Romana“*, ANRW II 17.2, 561–630.
- Gallivan P. A. (1974a), *Suetonius and Chronology in the „de vita Neronis“*, Historia 23, 297–318.
- Gallivan P. A. (1974b), *Historical Comments on Suetonius, Nero*, 6, Latomus 33, 385–396.
- Garnsey P. (1970), *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire*, Oxford.
- Garzetti A. (1974), *From Tiberius to the Antonines. A History of the Roman Empire A.D. 14–192*, transl. J. R. Foster, London.
- Gascou J. (1984), *Suétone historien*, BÉFAR 255, Rome.
- Gesche H. (1978), *Die Divinisierung der römischen Kaiser in ihrer Funktion als Herrschaftslegitimation*, Chiron 8, 377–390.
- Getty R. J. (1950), *Romulus, Roma, and Augustus in the sixth book of the Aeneid*, CPh 45, 1–12.
- Geyer U. (1976), *Der Adlerflug im römischen Konsekrationszeremoniell*, Bonn, dys.
- Ginsburg J. (1981), *Tradition and theme in the Annals of Tacitus*, New York, dys.
- González J. (1988), *Texto y traducción de la Tabula siarensis*, [w:] *Estudios sobre la tabula Siarensis*, 307–315.
- Gonzenbach von V. (1968), *Genius Augusti – Theos Sebastos*, [w:] *Opuscula K. Kerényi dedicata*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Studies in Classical Archaeology 5, Stockholm, 81–117.
- Goodyear F. R. D. (1972), *The Annals of Tacitus, Books 1–6, Volume I: Annals 1.1–54*, Cambridge Classical Texts and Commentaries 15, Cambridge 1972.
- Goodyear F. R. D. (1981), *The Annals of Tacitus. Books 1–6. Volume II: Annals 1.55–81 and Annals 2*, Cambridge Classical Texts and Commentaries 23, Cambridge.

- Gradel I. (1992), *Mamia's Dedication: Emperor and Genius. The Imperial Cult in Italy and the Genius Coloniae in Pompeii*, *Analecta Romana Instituti Danici* 20, 43–58.
- Graindor P. (1931), *Athènes de Tibère à Trajan*, Cairo.
- Grant M. (1950a), *Aspects of the Principate of Tiberius. Historical Comments on the Colonial Coinage Issued Outside Spain*, NNM 116, New York.
- Grant M. (1950b), *Roman Anniversary Issues: An Exploratory Study of the Numismatic and Medalllic Commemoration of Anniversary Years 49 B.C. – A.D. 375*, Cambridge.
- Grant M. (1954), *Roman Imperial Money*, London.
- Grenade P. (1961), *Essai sur les origines du principat. Investiture et renouvellement des pouvoirs impériaux*, BÉFAR 197, Paris.
- Grether G. (1946), *Livia and the Roman Imperial Cult*, *AJPh* 67, 222–252.
- Griffin M. T. (1985), *Nero: the End of a Dynasty*, New Haven – London.
- Griffin M. (1997), *The Senate's Story*, *JRS* 87, 249–263.
- Grimal P. (1990), *Słownik Mitologii greckiej i rzymskiej*. red. naukowy polskojęzycznego przekładu J. Łanowski, Wrocław.
- Gros P. (1976), *Aurea Templata. Recherches sur l'architecture religieuse de Rome à l'époque d'Auguste*, BÉFAR 231, Rome.
- Gros P. (1990), *Théâtre et culte impérial en Gaule Narbonnaise et dans Péninsule ibérique*, [w:] *Stadtbild und Ideologie. Die Monumentalisierung hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit*, 381–390.
- Gross W. H. (1962), *Julia Augusta. Untersuchungen zur Grundlegung einer Livia-Ikonographie*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, philologisch-historische Klasse, Dritte Folge, Nr 52, Göttingen.
- Guey J., Audin A. (1958), *L'inscription récemment découverte à l'Amphithéâtre des Trois-Gaules*, *CRAI*, 106–110.
- Habel P. (1888), *De Pontificum Romanorum inde ab Augusto usque ad Aurelianum condicione publica*, *Breslauer Philologische Abhandlungen* 3, Heft 1, Vratislaviae.
- Hafner G. (1955), *Zum Augustus – Relief in Ravenna*, *RM* 62, 160–173.
- Hafner G. (1989), *Die „Romana Victoria“ in der Curia Julia*. *AA* 1989, 553–558.
- Halfmann H. (1986), *Zur Datierung und Deutung der Priesterliste am Augustus-Roma-Tempel in Ankara*, *Chiron* 16, 35–42.
- Hall J. F. III (1986), *The Saeculum Novum of Augustus and its Etruscan Antecedents*, *ANRW* II 16.3, 2564–2589.
- Hammond M. (1933), *The Augustan Principate in Theory and Practice during the Julio-Claudian Period*, New York (reprint 1968).
- Hammond M. (1957), *Imperial Elements in the Formula of the Roman Emperors during the first Two and a Half Centuries of the Empire*, *MAAR* 25, 17–64.
- Hammond M. (1959), *The Antonine Monarchy*, *PMAAR* 19, Rome.
- Hannestad N. (1986), *Roman Art and Imperial Policy*, *Jutland Archaeological Society Publications* 19, Aarhus.
- Hano M. (1986), *A l'origine du culte impérial: les autels des Lares Augusti. Recherches sur les thèmes iconographiques et leur signification*, *ANRW* II 16.3, 2333–2381.

- Hanson A. E. (1984), *Caligulan Month-Names at Philadelphia and Related Matters*, [w:] *Atti del XVII congresso internazionale di papirologia Napoli, 19–26 maggio 1983*, t. 3, Napoli, 1107–1118.
- Hanson J. A. (1959), *Roman Theater – Temples*, Princeton.
- Hardy L. E. (1976), *The Imperial Women in Tacitus' Annales*, Indiana University, dys.
- Haslam M. W. (1979/80), *Augustus' Funeral Oration for Agrippa*, CJ 75, 193–199.
- Hatzl C. (1976), *Die politische Rolle der Frauen um Tiberius*, Innsbruck, dys.
- Hauschild Th. (1972–74), *Römische Konstruktionen auf der oberen Stadterrasse des antiken Tarraco*, AEA 45–47, 3–44.
- Hänlein-Schäfer H. (1985), *Veneratio Augusti. Eine Studie zu den Tempeln des ersten römischen Kaisers*, Archaeologica 39, Roma.
- Hänlein-Schäfer H. (1996), *Die Ikonographie des Genius Augusti im Kompital- und Hauskult der frühen Kaiserzeit*, [w:] *Subject and ruler*, 73–98.
- Heinen H. (1911), *Zur Begründung des römischen Kaiserkultes. Chronologische Uebersicht von 48 v. bis 14 n. Chr.*, Klio 11, 129–177.
- Heintze von H. (1976), *Ein unbekanntes Augustusbildnis. Gedanken zum postumen Kaiserporträt*, [w:] *In memoriam Otto J. Brendel, Essays in Archaeology and the Humanities*, ed. by L. Bonfante, H. von Heintze, Mainz, 143–154.
- Hennig D. (1975), *L. Aelius Seianus. Untersuchungen zur Regierung des Tiberius*, Vestigia 21, München.
- Herrmann P. (1968), *Der römische Kaisereid. Untersuchungen zu seiner Herkunft und Entwicklung*, Hypomnemata 20, Göttingen.
- Hertel D. (1982), *Caligula-Bildnisse vom Typus Fasanerie in Spanien. Ein archäologischer Beitrag zur Geschichte des Kaisers Caius*, MM 23, 258–295.
- Herz P. (1978), *Kaiserfeste der Prinzipatszeit*, ANRW II 16.2, 1135–1200.
- Herz P. (1981a), *Diva Drusilla. Ägyptisches und Römisches in Herrscherkult zur Zeit Caligulas*, Historia 30, 324–336.
- Herz P. (1981b), *Die Arvalakten des Jahres 38 n. Chr. Eine Quelle zur Geschichte Kaiser Caligulas*, BJ 181, 89–110.
- Herz P. (1992), *Asiarchen und Archiereiai. Zum Provinzialkult der Provinz Asia*, Tyche 7, 93–115.
- Herzog-Hauser G. (1924), s.v. *Kaiserkult*, RE Suppl. IV, kol. 806–853.
- Hesberg H. v. (1978), *Archäologische Denkmäler zum römische Kaiserkult*, ANRW II 16.2, 911–995.
- Hesberg H. v., Panciera S. (1994), *Das Mausoleum des Augustus: der Bau und seine Inschriften*, Bayerische Akademie der Wissenschaften 1994, Heft 108, München.
- Heyob S. K. (1975), *The cult of Isis among women in the Graeco-Roman world*, ÉPRO 51, Leiden.
- Hickson F. V. (1991), *Augustus Triumphator: Manipulation of the Triumphal Theme in the Political Program of Augustus*, Latomus 50, 124–138.
- Hill G. F. (1931), *Notes on the Ancient Coinage of Hispania Citerior*, NNM 50, New York.
- Hill P. V. (1983), *Buildings and Monuments of Rome as Coin Types, A.D. 14–69*, NC 143, 81–94.
- Hind J. G. F. (1975), *Is Nero's Quinquennium an Enigma?*, Historia 24, 629–630.

- Hinds S. (1992), *Arma in Ovid's Fasti – Part 2: Genre, Romulean Rome and Augustan Ideology*, *Arethusa* 25, 113–153.
- Hirrschfeld O. (1888), *Zur Geschichte des römischen Kaisercultus*, Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Philosophisch-historischen Classe 35, 833–862.
- Hoff M. C. (1996), *The politics and architecture of the Athenian imperial cult*, [w:] *Subject and ruler*, 185–200.
- Hoffman H. (1968), *Morum tempora diversa. Charakterwandel bei Tacitus*, *Gymnasium* 75, 220–250.
- Hoffsten R. B. (1939), *Roman Women of Rank of the Early Empire in Public Life as Portrayed by Dio, Paternus, Suetonius, and Tacitus*, Philadelphia, dys.
- Hofer M. (1988), *Porträt*, [w:] *Kaiser Augustus und die verlorene Republik*, 291–343.
- Hohl E. (1937a), *Zu den Testamenten des Augustus*, *Klio* 30, 323–342.
- Hohl E. (1937b), rec. *W. Weber; Princeps*, *Philologische Wochenschrift* 57, kol. 574–585.
- Holleman A. W. J. (1973), *An enigmatic function of the Flamen Dialis (Ovid, Fast., 2.282) and the Augustan reform*, *Numen* 20, 222–228.
- Holloway R. R. (1966), *The tomb of Augustus and the princes of Troy*, *AJA* 70, 171–173.
- Horsfall N. (1974), *Labeo and Capito*, *Historia* 23, 252–254.
- Horsfall N. (1983), *Some problems in the „Laudatio Turiae“*, *BICS* 30, 85–98.
- Hoskins Walbank M. E. (1996), *Evidence for the imperial cult in Julio-Claudian Corinth*, [w:] *Subject and ruler*, 197–213.
- Housman A. E. (1913), *Manilius, Augustus, Tiberius, Capricornus, and Libra*, *CQ* 7, 109–114.
- Hölscher T. (1965), *Ein römischer Stirnziegel mit Victoria und Capricorni*, *JRGZM* 12, 59–73.
- Hölscher T. (1967), *Victoria Romana*, Mainz.
- Hölscher T. (1980), *Die Geschichtsauffassung in der römischen Repräsentationskunst*, *JDAI* 95, 265–321.
- Hölscher T. (1988), *Historische Reliefs*, [w:] *Kaiser Augustus und die verlorene Republik*, 351–400.
- Humphrey J. H. (1986), *Roman Circuses: Arenas for Chariot Racing*, Berkeley – Los Angeles.
- Humphrey J. W. (1979), *The Three Daughters of Agrippina Maior*, *AJAH* 4, 125–143.
- Humphrey J. W., Swan P. M. (1983), *Cassius Dio on the Suffect Consuls of A.D. 39*, *Phoenix* 37, 324–327.
- Hurley D. W. (1989), *Gaius Caligula in the Germanicus tradition*, *AJPh* 110, 316–338.
- Hurley D. W. (1991), *A historical and historiographical commentary on Suetonius' „Life of C. Caligula“*, Ph.D. Columbia University.
- Huss W. (1978), *Die Propaganda Neros*, *AC* 47, 129–148.
- Huzar E. (1984), *Claudius – the Erudite Emperor*, *ANRW* II 32.1, 611–650.
- Hülens Ch. (1926), *Forum und Palatin*, München – Wien – Berlin.
- Ingholt H. (1969), *The Prima Porta Statue of Augustus*, *Archaeology* 22, 176–187, 304–318.
- Instinsky H. U. (1966), *Augustus und die Adoption des Tiberius*, *Hermes* 94, 324–343.
- Jaczynowska M. (1973), *Główne kierunki przemian kultu Herkulesa w państwie rzymskim*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia* 9, 31–43.

- Jaczynowska M. (1987), *Religie świata rzymskiego*, Warszawa.
- Jaczynowska M. (1993), *Religion of loyalty under Augustus and Tiberius*, Acta Universitatis Wratislaviensis 1435, Antiquitas 18, 73–80.
- Jaczynowska (1996), *Dzieje Imperium Romanum*, wyd. II, Warszawa.
- Jakobson A., Cotton H. M. (1985), *Caligula's Recusatio Imperii*, Historia 34, 497–503.
- Jal P. (1957), *L'image d'Auguste chez Sénèque*, RÈL 35, 242–264.
- Jameson S. (1969), *22 or 23?*, Historia 18, 204–229.
- Jameson S. (1980), *The Lycian League: Some Problems in its Administration*, ANRW II 7.2, 832–855.
- Jarret M. G. (1971), *Decurions and Priests*, AJPh 92, 513–538.
- Jeppesen K. K. (1993), *Grand Camée de France. Sejanus Reconsidered and Confirmed*, RM 100, 141–175.
- Jerome T. S. (1912), *The Tacitean Tiberius: A Study in Historiographic Method*, CPh 7, 265–292.
- Jocelyn H. D. (1966), *The Roman Nobility and the Religion of the Republican State*, Journal of Religious History 4, 89–104.
- John W. (1963), *Sacerdotium hominum? Tac., Ann. I, 59*, Hermes 91, 380–382.
- Johnson J. (1935), *Excavations at Minturnae*, t. 1, *Monuments of the Republican Forum*, Philadelphia.
- Jones A. H. M. (1963), *The Greeks under Roman Empire*, Dumbarton Oaks Papers 17, 3–19.
- Jones A. H. M. (1970), *Augustus*, London.
- Jones C. P. (1970), *A Leading Family of Roman Thespieae*, HSCP 74, 223–255.
- Jones D. L. (1980), *Christianity and the Roman Imperial Cult*, ANRW II 23.2, 1023–1054.
- Joep J. (1988), *The Fasti: Nationalism and personal involment in Ovid's treatment of Cybele*, EMC 32, 13–22.
- Jucker H. (1973), *Methodisches zur kunstgeschichten Interpretation von Münzbildnissen der Agrippina Maior und der Antonia minor*, SM 23, 55–64.
- Jucker H. (1976a), *Der grosse Pariser Cameo. Eine Huldigung an Agrippina, Claudius und Nero*, JDAI 91, 211–250.
- Jucker H. (1976b), *Die Prinzen auf dem Augustus-Relief in Ravenna*, [w:] *Mélanges d'histoire ancienne et d'archéologie offert à Paul Collart*, Lausanne, 237–267.
- Kaenel H.-M. (1986), *Münzprägung und Münzbildungs des Claudius*, AMGS 9, Berlin.
- Kaiser Augustus und die verlorene Republik. Eine Ausstellung im Martin-Gropius-Bau. Berlin 7. Juni-14. August 1988, Berlin 1988.
- Kajava M. (1984), *The Name of Cornelia Orestina/Orestilla*, Arctos 18, 23–30.
- Kallet-Marx R. (1990), *The Trial of Rutilius Rufus*, Phoenix 44, 122–139.
- Kampff G. (1963), *Three Senate Meetings in the Early Principate*, Phoenix 17, 25–58.
- Kaplan M. (1990), *Greeks and the Imperial Court, from Tiberius to Nero*, New York – London, dyss.
- Kapossy B. (1970), *Archäologisch-numismatische Randnotizen*, SM 20, 95–98.
- Karge E. B. (1973), *Aspects of Tacitus' Presentation of Tiberius as Princeps and Proconsul*, Ph. Diss. Ohio State University Columbus.
- Kaspar D. (1975), *Neues zum Grand Camée de France*, SM 25, 61–68.

- Katzoff R. (1971), *Tacitus, Annales, I, 74: the case of Granius Marcellus*, *AJPh* 92, 680–684.
- Kähler H. (1939), s.v. *Triumphbogen (Ehrenbogen)*, *RE* VII A 1, kol. 373–493.
- Kearsley R. A. (1986), *Asiarchs, Archiereis, and the Archiereiai of Asia*, *GRBS* 27, 183–192.
- Kearsley R. A. (1987), *M. Ulpius Appuleius Eurykles of Aezani: Panhellene, Asiarch and Archiereus of Asia*, *Antichthon* 21, 49–56.
- Kearsley R. A. (1988), *Asiarchs: Titulature and Function. A Reappraisal*, *SCI* 26, 57–65.
- Kearsley R. A. (1996), *The Asiarchs of Cibyra Again. The Roman Presence in Southern Asia Minor 1st cent. B.C. – 1st cent. A.D. and its Impact on the Epigraphic Record*, *Tyche* 11, 129–155.
- Keay S. J. (1988), *Roman Spain*, Berkeley.
- Keil J. (1908), *Zur Geschichte der Hymnoden in der Provinz Asia*, *JÖAI* 11, 101–110.
- Keitel E. (1981), *Tacitus on the Deaths of Tiberius and Claudius*, *Hermes* 109, 206–214.
- Kellum B. A. (1990), *The City Adorned: Programmatic Display at the Aedes Concordiae Augustae*, [w:] *Between Republic and Empire*, 276–296.
- Kennedy D. F. (1992), „Augustan“ and „Anti-Augustan“: *Reflections on Terms of Reference*, [w:] *Roman Poetry and Propaganda in the Age of Augustus*, 26–58.
- Kienast D. (1969), *Augustus und Alexander*, *Gymnasium* 76, 430–456.
- Kienast D. (1982), *Augustus: Prinzeps und Monarch*, Darmstadt.
- Kierdorf W. (1980), *Laudatio funebris: Interpretationen und Untersuchungen zur Entwicklung der römischen Leichenrede*, *Beiträge zur klassischen Philologie* 106, Meisenheim am Glan.
- Kierdorf W. (1986), „Funus“ und „consecratio“. *Zu Terminologie und Ablauf der römischen Kaiserapotheose*, *Chiron* 16, 43–69.
- Kilpatrick R. (1978/79), *Apocolocyntosis and the Vision of Claudius*, *CJ* 74, 193–196.
- Kiss Z. (1975), *L'iconographie des princes julio-claudiens au temps d'Auguste et de Tibère*, *Travaux du Centre d'Archéologie Méditerranéenne de l'Académie Polonaise des Sciences* 17, Varsovie.
- Kleiner D. E. E. (1992), *Roman Sculpture*, Yale Publications in the History of Art, New Haven – London.
- Kleiner F. S. (1971), *The Flamen of the Ara Pietatis*, *AJA* 75, 391–394.
- Kleiner F. S. (1985), *The Arch of Nero in Rome. A study of the Roman honorary arch before and under Nero*, *Archaeologica* 52, Roma.
- Kleiner F. S. (1988), *The Arch in Honor of C. Octavius Augustus*, *Historia* 37, 347–357.
- Kleiner F. S. (1989), *The study of Roman triumphal and honorary arches 50 years after Kähler*, *JRA* 2, 195–206.
- Kleiner F. S. (1990a), *An extraordinary posthumous Honor for Livia*, *Athenaeum* 68, 508–514.
- Kleiner F. S. (1990b), *Galba imperator augustus P(opuli) R(omani)*, *Revue Numismatique ser. 6*, 32, 72–84.
- Klingner F. (1954), *Tacitus über Augustus und Tiberius*, *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse* 1953, Heft 7, München.

- Kloft H. (1970), *Liberalitas Principis*, Kölner Historische Abhandlungen 18, Köln – Wien.
- Kloft H. (1972), *Marginalien zur „Apocolocyntosis“ und zum Prinzipat des Nero*, Archiv für Kulturgeschichte 54, 205–222.
- Klose D. O. A. (1987), *Die Münzprägung von Smyrna in der römischen Kaiserzeit*, AMGS 10, Berlin.
- Klumbach (1970), *Altes und Neues zum „Schwert des Tiberius“*, JRGZM 17, 123–132.
- Knapp R. G. (1983), *Roman Córdoba*, Berkeley.
- Kneissl P. (1969), *Die Siegestitulatur der römischen Kaiser*, Hypomnemata 23, Göttingen.
- Kneissl P. (1980), *Entstehung und Bedeutung der Augustalität. Zur Inschrift der ara Narbonensis (CIL XII 4333)*, Chiron 10, 291–326.
- Knepper A. (1987), *Augustus, Nero und das Geschichtsbewußtsein*, Archiv für Kulturgeschichte 69, 263–287.
- Knight W. J. (1932), *Maze Symbolism and the Trojan Game*, Antiquity 6, 445–458.
- Knoche U. (1963), *Zur Beurteilung des Kaisers Tiberius durch Tacitus*, Gymnasium 70, 211–226.
- Knoche U. (1966), *Das Bild des Kaisers Augustus in Senecas Apocolocyntosis*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock 15, 463–470.
- Kodreński J. (1974), *Sabinianie i Prokulianie. Szkoły prawa w Rzymie wczesnego cesarstwa*, Łódź.
- Koenen L. (1970), *Die „Laudatio funebris“ des Augustus für Agrippa auf einem neuen Papyrus*, ZPE 5, 217–283.
- Koeppl G. M. (1983), *Die historischen Reliefs der römischen Kaiserzeit I. Stadtrömische Denkmäler unbekannter Bauzugehörigkeit aus augusteischer und julisch-claudischer Zeit*, BJ 183, 61–144.
- Koestermann E. (1955), *Die Majestätsprozesse unter Tiberius*, Historia 4, 72–106.
- Koestermann E. (1963), *Cornelius Tacitus Annalen, Band I – Buch 1–3*, Heidelberg.
- Kokkinos N. (1992), *Antonia Augusta. Portrait of a great Roman lady*, London – New York.
- Koppel E. M. (1990), *Relieves arquitectónicos de Tarragona, [w:] Stadtbild und Ideologie. Die Monumentalisierung hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit*, 328–340.
- Kornemann E. (1900), s.v. *Concilium*, RE IV 1, kol. 801–830.
- Kornemann E. (1901), *Zur Geschichte der antiken Herrscherkulte*, Klio 1, 51–146.
- Kornemann E. (1924), s.v. *Koivón*, RE Suppl. IV, kol. 914–941.
- Kornemann E. (1929), *Neue Dokumente zum lakonischen Kaiserkult*, Abhandlungen der schlesischen Gesellschaft für vaterländische Kultur, Geisteswissenschaftliche Reihe, Heft 1, Breslau.
- Kornemann E. (1938), rec. *W. Weber, Princeps; A. v. Premerstein, Vom Werden und Wesen des Prinzipats*, Gnomon 14, 1938, 489–507.
- Kornemann E. (1952), *Grosse Frauen des Altertums im Rahmen des zweitausendjährigen Weltgeschehens*, Wiesbaden.
- Kornemann E. (1960), *Tiberius*. München.

- Korpanty J. (1975), *Napis na tarczy Augusta i ody rzymskie Horacego*, Meander 30, 61–75
- Korten Ch. (1992), *Ovid, Augustus und der Kult der Vestalinnen: eine religionspolitische These zur Verbannung Ovids*, Studien zur klassischen Philologie 72, Frankfurt am Main, dyss.
- Kotula T. (1961), *Rzymskie millenium*, Meander 16, 68–84.
- Kotula T. (1963), *Znaczenie afrykańskich „concilia” w epoce wczesnego cesarstwa*, Acta Universitatis Wratislaviensis 11, Antiquitas 1, 69–132.
- Kotula T. (1968), *Zgromadzenie prowincjonalne w rzymskich prowincjach okresu wczesnego cesarstwa*, Przegląd Historyczny 59, 501–506.
- Kotula T. (1989), *Kult cesarskiej Gens w świetle źródeł epigraficznych i literackich*, [w:] *Źródłoznawstwo i studia historyczne*, red. K. Bobowski, Acta Universitatis Wratislaviensis 1112, Historia 76, 17–23.
- Κουγέα Σ., (1928), *Ἐπιγραφικαὶ ἐκ Γυθείου συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Λακωνικῆς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας*, Ἑλληνικά 1, 7–44, 152–157.
- Kozakiewicz M. (1996), *The headgear of the female statue [w:] Subject and ruler*, 136–141.
- Köberlein E. (1962), *Caligula und die ägyptischen Kulte*, Beiträge zur Klassischen Philologie 3, Meisenheim am Glan.
- Königer H. (1966), *Gestalt und Welt der Frau bei Tacitus*, Erlangen, dyss.
- Kraeling C. H. (1942), *The Episode of the Roman Standards at Jerusalem*, HTR 35, 263–289.
- Kraft K. (1966), *Der politische Hintergrund von Senecas Apocolocyntosis*, Historia 15, 96–122.
- Kraft K. (1967), *Der Sinn des Mausoleums des Augustus*, Historia 16, 189–206.
- Kraus T. (1964), *Mars Ultor; Münzbild und Kultbild*, [w:] *Festschrift Eugen v. Mercklin*, hrsg. E. Homann – Wedeking, B. Segall, Waldsassen, 66–75.
- Krascheninnikoff M. (1894), *Ueber die Einführung des provinziellen Kaisercultus im römischen Westen*, Philologus 53, 147–189.
- Kreikenbom D. (1992), *Griechische und römische Kolossalportratz bis zum späten ersten Jahrhundert nach Christus*, Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts Ergänzungsheft 27, Berlin – New York.
- Krencker D., Schede M. (1936), *Der Tempel in Ankara*, Berlin – Leipzig.
- Kubitschek W. (1928), *Grundriss der antiken Zeitrechnung*, Handbuch der Altertumswissenschaft I 7, München.
- Kuhoff W. (1975), rec. *M. S. Bassignano, Il flaminato nelle province romane dell’Africa*, Epigraphica 37, 292–297.
- Kuhoff W. (1993), *Zur Titulatur der römischen Kaiserinnen während der Prinzipatszeit*, Klio 75, 244–256.
- Kumaniecki K. (1989), *Cyceron i jego współcześni*, wyd. II, Warszawa.
- Kunckel H. (1974), *Der römische Genius*, Mitteilungen des DAI. Roemische Abtg. Ergänzungsheft 20, Mainz am Rhein.
- Kunisch N. (1977), *Ein Bildnis Livia*, Jahrbuch der Ruhr-Universität Bochum, 47–56.
- Kunisz A. (1978), *Mennictwo w Cesarstwie Rzymskim w I wieku n.e.*, Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach nr 235, Katowice.

- Kunisz A. (1980), *La propagande de l'ideologie monarchique sur les monnaies romaines du Ier siècle de n.è.*, [w:] *Actes du Colloque International sur dans l'Antiquité, Cracovie-Mogilany, du 23 au 26 Octobre 1977*, ZNUJ PrHist (536) 63, 135–141.
- Kuust C. (1996), *Adoption und Testamentsadoption in der Späten Republik*, Klio 78, 87–104.
- Kuntz O. (1924), *Tiberius Caesar and the Roman Constitution*, University of Washington Publications in the Social Sciences II 1, Seattle.
- Kuntze C. (1985), *Zur Darstellung des Kaisers Tiberius und seiner Zeit bei Velleius Paterculus*, Europäische Hochschulschriften 247, Frankfurt am Main, dys.
- Kuttner A.N. (1995), *Dynasty and Empire in the Age of Augustus: The Case of the Boscoreale Cups*, Berkeley.
- Kübler B. (1928), s.v. *Maiestas*, RE XIV 1, 542–559.
- Künzl E. (1988), *Romanisierung am Rhein – Germanische Fürstengräber als Dokument des römischen Einflusses nach der gescheiterten Expansionspolitik*, [w:] *Kaiser Augustus und die verlorene Republik*, 546–551.
- Künzl E. (1989), *Der Kniefall des Tiberius. Zu den beiden Kaiserbechern von Boscoreale*, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungarica 41, 73–79.
- Küthmann H. (1959/60), *Claudius, Germanicus und Divus Augustus*, JNG 10, 47–60.
- Küthmann H. (1960), *Divus Augustus Pater*, Mitteilungen des Historischen Vereins der Pfalz 58, 65–72.
- Kyrieleis H. (1971), *Der Kameo Gonzaga*, JB 171, 162–193.
- Laffi U. (1967), *Les iscrizioni relative all' introduzione nel 9 a.C. del nuovo calendario della Provincia d'Asia*, Studi Classici e Orientali 16, 5–98.
- Lambrecht U. (1984), *Herrscherbild und Principatsidee in Suetons Kaiserbiographien: Untersuchungen zur Caesar- und zur Augustus-Vita*, Habelts Dissertationsdrucke: Reihe Alte Geschichte 19, Bonn.
- Lambrechts P. (1947), *Auguste et la religion romaine*, Latomus 6, 177–191.
- Lambrechts P. (1952), *Livie-Cybèle*, La Nouvelle Clío 4, 251–260.
- Lambrechts P. (1953), *Caligula dictateur littéraire*, Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome 28, 219–232.
- Lambrechts P., Strubbe J., Waelkens M., Stoops G. (1972), *Les fouilles de Pessinonte: le temple*, AC 41, 156–173.
- Lana I. (1952), *Velleio Patercolo o della propaganda*, Università di Torino Pubblicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia IV 2, Torino.
- Larsen J. A. O. (1955), *Representative Government in Greek and Roman History*, Sather Classical Lectures 28, Berkeley.
- Lasfargues M. J., Le Glay M. M. (1980), *Découverte d'un sanctuaire municipal du culte impérial à Lyon*, CRAI, 394–414.
- Latte K. (1960), *Römische Religionsgeschichte*, Handbuch der Altertumswissenschaft V. 4, München.
- Lebek W. D. (1987), *Die drei Ehrenbögen für Germanicus: Tab. Siar. Frg. I 9–34: CIL VI 31199a 2–17*, ZPE 67, 129–148.
- Lebek W. D. (1988a), *Die circensischen Ehrungen für Germanicus und das Referat des Tacitus im Lichte von Tab. Siar. frg. II col. c 2–II*, ZPE 73, 249–274.

- Lebek W. D. (1988b), *Kritik und Exegese zu Tab. Heb. cap. 5 (Z. 50–54) und Tac. ann. 2,83,1*, ZPE 73, 275–280.
- Lebek W. D. (1988c), *Augustalspiele und Landestruer (Tab. Siat. frg. II col. a 11–14)*, ZPE 75, 59–71.
- Lebek W. D. (1988d), *Consensvs vniversorvm civivm: Tab. Siat. frg. II col. b 21–27*, ZPE 72, 235–240.
- Lebek W. D. (1989), *Die Mainzer Ehrungen für Germanicus, den älteren Drusus und Domitian (Tab. Siat. Frg. I 26–34; Suet. Claud. 1,3)*, ZPE 78, 45–82.
- Lebek W. D. (1990a), *Welttrauer um Germanicus: das neugefundene Originaldokument und die Darstellung des Tacitus*, Antike und Abendland 36, 93–102.
- Lebek W. D. (1990b), *Standeswürde und Berufsverbot unter Tiberius: Das SC der Tabula Larinas*, ZPE 81, 37–96.
- Lebek W. D. (1991a), *Ehrenbogen und Prinzentod: 9 v. Chr. – 23 n. Chr.*, ZPE 86, 47–78.
- Lebek W. D. (1991b), *Das SC der Tabula Larinas: Rittermusterung und andere Probleme*, ZPE 85, 41–70.
- Lebek W. D. (1992), *Die zwei Ehrenbeschlüsse für Germanicus und einer der „seltsamsten Schnitzer“ des Tacitus (Ann. 2,83,2)*, ZPE 90, 65–86.
- Le Gall J. (1990), *Le serment à l'Empereur: une base méconnue de la tyrannie impériale sous le Haut-Empire?*, [w:] *Du Pouvoir dans l'Antiquité: mots et réalités*, ed. C. Nicolet, Genève 1990, Cahiers du Centre G. Glotz 1, 165–180.
- Lehmann K. (1945), *A Roman Poet Visits a Museum*, Hesperia 14, 259–269.
- Leon E. F. (1948), *The Imbecillitas of the Emperor Claudius*, TAPhA 79, 79–86.
- Levene D. S. (1993), *Religion in Livy*, Supplements to Mnemosyne 127, Leiden.
- Levi M. A. (1973), *Nerone e i suoi tempi*, Milano.
- Levi Della Vida G. (1935), *Due iscrizioni imperiali neo-puniche di Leptis Magna*, Africa Italiana 6, 1–29.
- Levick B. M. (1966), *Drusus Caesar and the Adoptions of A.D. 4*, Latomus 25, 227–244.
- Levick B. M. (1967), *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Oxford.
- Levick B. M. (1975a), *Mercy and Moderation on the coinage of Tiberius*, [w:] *The Ancient Historian and his Materials, Essays in honour of C. E. Stevens*, ed. B. M. Levick, Fainborough, 123–137.
- Levick B. M. (1975b), *„Julians and Claudians“*, GR 22, 29–38.
- Levick B. M. (1976), *Tiberius the politician*, London.
- Levick B. M. (1978), *Antiquarian or Revolutionary? Claudius Caesar's Conception of His Principate*, AJPh 99, 79–105.
- Levick B. M. (1979), *Poena Legis Maiestatis*, Historia 28, 358–379.
- Levick B. M. (1982), *Propaganda and the Imperial Coinage*, Antichthon 16, 104–116.
- Levick B. M. (1983), *The Senatus Consultum from Larinum*, JRS 73, 97–115.
- Levick B. M. (1990), *Claudius*, London.
- Levy B. E. (1988), *Caligula's Radiate Crown*, SM 38, 101–107.
- Lewis M. W. H. (1955), *The Official Priests of Rome under the Julio-Claudians. A Study of the Nobility from 44 B.C. to 68 A.D.*, PMAAR 16, Rome.
- Lémonon J.-P. (1981), *Pilate et le gouvernement de la Judée, textes et monuments*, Paris.
- Leschhorn W. (1992), *Die Anfänge der Provinz Galatia*, Chiron 22, 315–336.

- Lichocka B. (1974), *Justitia sur les monnaies impériales romaines*, Travaux du Centre d'Archéologie Méditerranéenne de l'Académie Polonaise des Sciences 15, Varsovie.
- Lichocka B. (1999), *Między uprawnieniami senatu i princepsa. Początki i rozwój portretu kobiecego na rzymskich monetach brązowych*, *Wiadomości Numizmatyczne* 43, 31–46.
- Liebeschuetz J. H. W. G. (1979), *Continuity and Change in Roman Religion*. Oxford.
- Lindsay H. (1993a), *Suetonius Caligula*, Bristol.
- Lindsay H. (1993b), *Observations on the Career of Tiberius Gemellus*, [w:] *Multarum Artium Scientia, A „chose” for R. Godfrey Tanner contributed by his allies upon rumours of his retirement*, ed. by K. Lee, Ch. Mackie, H. Tarrant, *Prudentia Supplement*, Auckland, 84–88.
- Lindsay H. (1995a), *Suetonius: Tiberius*, London.
- Lindsay H. (1995b), *A Fertile Marriage: Agrippina and the Chronology of Her Children by Germanicus*, *Latomus* 54, 3–17.
- Liou-Gille B. (1993), *Divinisation des morts dans la Rome ancienne*, *RBPh* 71, 107–115.
- Lippold G. (1952), *Zum „Schwert des Tiberius”*, [w:] *Festschrift des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz zur Feier seines hundert jährigen Bestehens 1952*, t. 1, Mainz, 4–11.
- Littlewood R. J. (1981), *Poetic Artistry and Dynastic Politics: Ovid at the Ludi Megalenses (Fasti 4. 179–372)*, *CQ* 31, 381–395.
- Llooyd R. B. (1982), *Three Monumental Gardens on the Marble Plan*, *AJA* 86, 91–100.
- Lomas F. J. (1978), „*Tabula Hebana*”, *Habis* 9, 323–354.
- Lomas F. J. (1988), *La sinceridad política de Tiberio*, [w:] *Estudios sobre la Tabula Siarensis*, 185–199.
- Long Ch. R. (1987), *The twelve gods of Greece and Rome*, *ÉPRO* 107, Leiden 1987.
- L'Orange H. P. (1941), *Das Geburtsritual der Pharaonen am römischen Kaiserhof*, *SO* 21, 105–116.
- L'Orange H. P. (1947), *Apotheosis in Ancient Portraiture*, Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B, Skrifter 44, Oslo.
- L'Orange H. P. (1953), *Studies on the iconography of cosmic kingship in the aient world*, Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie A, Forelesninger 23, Oslo.
- Luce T. J. (1990), *Livy, Augustus, and the Forum Augustum*, [w:] *Between Republic and Empire*, 123–138.
- Lucchi G. (1968), *Sul significato del carpentum nella monetazione romana imperiale*, *RIN* 16, 131–141.
- Lugli G. (1941), *Aedes Caesarum in Palatio e Templum Novum divi Augusti*, *BCAR* 69, 29–58.
- Lugli G. (1946), *Roma antica. Il centro monumentale*, Roma.
- Lyttelton M. (1987), *The Design and Planning of Temples and Sanctuaries in Asia Minor in the Roman Imperial Period*, [w:] *Roman Architecture in the Greek World*, ed. by Sarah Macready and F. H. Thompson, The Society of Antiquaries of London, Occasional Papers (New Series) 10, London, 38–49.
- Łoposzko T. (1987), *Historia społeczna republikańskiego Rzymu*, Warszawa.
- MacDowall D. W. (1965), *Nero's Altar of Lugdunum Type*, *SM* 15, 90–93.
- MacKendrick P. (1980), *The North African Stones Speak*, London.

- Mackie N. (1992), *Ovid and the Birth of Maiestas*, [w:] *Roman Poetry and Propaganda in the Age of Augustus*, 83–97.
- MacMullen R. (1967), *Enemies of the Roman Order: Treason, Unrest, and Alienation in the Empire*, Cambridge/Massachusetts – London.
- Macro A. D. (1980), *The Cities of Asia Minor under the Roman Imperium*, ANRW II 7.2, 658–697.
- Mader G. (1991), *Panegyric and Persuasion in Ovid*, Tr. 2.317–336, *Latomus* 50, 139–149.
- Magdelain A. (1973), *Remarques sur la Perduellio*, *Historia* 22, 405–422.
- Magie D. (1950), *Roman Rule in Asia Minor*, t. 1–2, Princeton.
- Maier P. L. (1968), *Sejanus, Pilate and the date of the crucifixion*, *Church History* 37, 3–13.
- Maier P. L. (1969), *The Episode of the Golden Roman Shields at Jerusalem*, *HTR* 62, 109–121.
- Malcovati E. (1972), *Il nuovo frammento augusteo della Laudatio Agrippae*, *Athenaeum* 60, 142–151.
- Mann J. C. (1991), *Numinibus Aug.*, *Britannia* 22, s. 173–177.
- Mannsperger D. (1974), *ROM. ET AVG. Die Selbstdarstellung des Kaisertums in der römischen Reichsprägung*, ANRW II 1, 919–979.
- Mar R., Arbulo J. R. (1988), *Tribunal/Aedes Augusti. Algunos ejemplos hispanos de la introducción del culto imperial en las basílicas forenses*, [w:] *Estudios sobre la tabula Siarensis*, 277–304.
- Marañón G. (1956), *Tiberius: A Study in Resentment*, transl. W.B. Wells, London.
- Marquardt J. (1878), *Römische Staatsverwaltung*, t. 3, Leipzig.
- Marsh F. B. (1925), *Roman Parties in the Reign of Tiberius*, *American Historical Review* 31, 233–250.
- Marsh F. B. (1926), *Tacitus and Aristocratic Tradition*, *CPh* 21, 289–310.
- Marsh F. B. (1931), *The Reign of Tiberius*, London.
- Marshall A. J. (1990), *Women on trial before the Roman senate*, *EMC* 34, 1990, 333–366.
- Martin J.-P. (1982), *Providentia deorum: recherches sur certains aspects religieux du pouvoir impérial romaine*, *CÉFR* 61, Paris 1982.
- Martin J.-P. (1996), *Kult panującego w Cesarstwie Rzymskim*, *Xenia Posnaniensia* 14, Poznań.
- Martin R. H., Woodman A. J. (1989), *Tacitus Annals Book IV*, Cambridge.
- Martin-Bueno M. (1990), *Bilbilis*, [w:] *Stadtbild und Ideologie. Die Monumentalisierung hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit*, 219–239.
- Martini R. (1990), *Sylloge Nummorum Romanorum. Italia, I. Giulio-Claudii. 1. Augustus-Tiberius*, Milano.
- Marwood M. A. (1988), *The Roman Cult of Salus*, *BAR International Series* 465, Oxford.
- Mason H. J. (1974), *Greek Terms for Roman Institutions*, *American Studies in Papyrology* 13, Toronto.
- Massner A.-K. (1982), *Bildnisangleichung: Untersuchungen zu Entstehungs- und Wirkungsgeschichte der Augustusporträts (43 v. Chr.–68 n. Chr.)*, Das römische Herrscherbild IV, Berlin.
- Matthews K. D., Jr. (1957), *Cities in the Sand. Leptis Magna and Sabratha in Roman Africa*, Philadelphia.

- Mattingly H. (1920), *Some Historical Coins of the First Century A.D.*, JRS 10, 37–41.
- Mattingly H. (1933), *Vejovis and Divus Augustus*, NC ser. 5, 13, 232–233.
- Mattingly H. I. (1937), *The Roman „Virtues“*, HTR 30, 103–117.
- Mayer R. G. (1991), *Roman Historical Exempla in Seneca*, [w:] *Sénèque et la prose latine*, ed. O. Reverdin, B. Grange, Entretiens Fondation Hardt 36, Genève, 141–176.
- McCulloch H. Y., Jr. (1984), *Narrative Cause in the Annals of Tacitus*, Beiträge zur klassischen Philologie 160, Königstein.
- McDermott W. C. (1941), *Varro Murena*, TAPhA 72, 255–265.
- McDougall J. I. (1981), *Tacitus and the portrayal of the elder Agrippina*, EMC 30, 104–108.
- McGonagle D. J. (1970), *Rhetoric and biography in Velleius Paterculus*, Ph.D. Ohio State University.
- Megow W.-R. (1987), *Kameen von Augustus bis Alexander Severus*, AMGS 11, Berlin.
- Mehl A. (1974), *Tacitus über Kaiser Claudius: Die Ereignisse am Hof*, Studia et Testimonia Antiqua 16, München.
- Meise E. (1966), *Der Sesterz des Drusus mit den Zwillingen und die Nachfolgepläne des Tiberius*, JNG 16, 7–21.
- Meise E. (1969), *Untersuchungen zur Geschichte der Julisch – Claudischen Dynastie*, Vestigia 10, München.
- Mellor R. (1975), *ΘΕΑ ΡΩΜΗ. The Worship of the Goddess Roma in the Greek World*, Hypomnemata 42, Göttingen.
- Mellor R. (1981), *The Goddess Roma*, ANRW II 17.2, 950–1030.
- Mellor R. (1992), *The local Character of Roman Imperial Religion*, Athenaeum 70, 385–400.
- Mendell C. W. (1935), *Dramatic construction of Tacitus' Annals*, YCS 5, 3–53.
- Mendell C. W. (1957), *Tacitus the Man and his Work*, New Haven.
- Merkelbach P. (1979), *Die ephesischen Monate in der Kaiserzeit*, ZPE 36, 157–162.
- Merkelbach R. (1960), *Augustus und Romulus*, Philologus 104, 149–153.
- Merker M. (1968), *Das Tiberiusbild bei Velleius Paterculus*, Freiburg i. Br., dys.
- Metcalf W. E. (1989), *Rome and Lugdunum again*, American Journal of Numismatics 1, 51–70.
- Meyer K.-H., Richter-Rethwisch G., Seelig I. (1972), *Abermals zu Komposition und Deutung des Grand Camée de France*, SM 22, 8–13.
- Mikocki T. (1988), *SUB SPECIE DEAE. Rzymskie cesarzowe i księżniczki jako boginie. Studium ikonologiczne*, Warszawa.
- Mikocki T. (1990), *Les impératrices et les princesses en déesses dans l'art romain*, Eos 78, 209–218.
- Mikocki T. (1997), *Zgodna, pobożna, płodna, skromna, piękna... Propaganda cnót żeńskich w sztuce rzymskiej*, Wrocław.
- Millar F. (1964), *A Study of Cassius Dio*, Oxford.
- Millar F. (1966), *The Emperor, the Senate and the Provinces*, JRS 56, 156–166.
- Millar F. (1973), *The Imperial Cult and the Persecutions*, [w:] *Le culte des souverains dans l'Empire Romain*, ed. W. Boer, Entretiens Fondation Hardt 19, Genève, 143–175.

- Millar F. (1977), *The Emperor in the Roman World (31 BC – AD 337)*, London.
- Millar F. (1988), *Imperial Ideology in the Tabula Siarensis*, [w:] *Estudios sobre la Tabula Siarensis*, 11–19.
- Millar F. (1993), *Ovid and the domus Augusta. Rome seen from Tomoi*, JRS 83, 1–17.
- Miller P. A. (1991), *Horace, Mercury, and Augustus, or the Poetic Ego of Odes 1–3*, AJP 112, 365–388.
- Mitchell S. (1976), *Requisitioned Transport in the Roman Empire: A New Inscription from Pisidia*, JRS 66, 106–131.
- Mitchell S. (1984–85), *Archaeology in Asia Minor, 1979–84*, Journal of Hellenic Studies, Archaeological Reports, 70–105.
- Mitchell S. (1986), *Galatia under Tiberius*, Chiron 16, 17–33.
- Mitchell S. (1995), *Anatolia: land, men, and Gods in Asia Minor*, volume I, *The Celts in Anatolia and the impact of Roman rule*, Oxford.
- Mitford T. B. (1950), *New Inscriptions from Roman Cyprus*, Acta Instituti Romani Regni Sueciae 15, Opuscula Archaeologica 6, 1–95.
- Mitford T. B. (1960), *A Cypriote Oath of Allegiance of Tiberius*, JRS 50, 75–79.
- Mitford T. B. (1980), *Roman Cyprus*, ANRW II 7.2, 1285–1384.
- Momigliano A. (1934), *Nero*, CAH¹ 10, (wznowienie w 1971), 702–742.
- Momigliano A. (1987), *How Roman emperors became gods*, [w:] A. Momigliano, *Ottavo contributo alla storia degli studi classici e del mondo antico*, Roma, 297–311.
- Mommsen T. (1880), *Die Litteraturbriefe des Horaz*, Hermes 15, 103–115.
- Mommsen T. (1887), *Römisches Staatsrecht*, Handbuch der Römischen Alterthümer III.1, Leipzig.
- Morawiecki L. (1976), *Le monoptère sur les monnaies Alexandriennes de bronze du temps d'Auguste*, Eos 64, 59–82.
- Morawiecki L. (1977), *Monopteros na monetach aleksandryjskich typu CEBASTOS KAI ICAR*, [w:] *Starożytna Aleksandria w badaniach polskich*, Warszawa, 71–98.
- Morawiecki L. (1981), *The Beginnings of the Cult of the Cult of Mars Ultor*, ZNUJ PrHist (613) 70, 29–37.
- Morawiecki L. (1989), *Władza charyzmatyczna w Rzymie u schyłku Republiki 44–27 r. p.n.e.*, Rzeszów.
- Morawiecki L. (1993), *Die Munizipalaristokratie und die Anfänge des Imperatorenkults in Spanien im Lichte der numismatischen Quellen*, [w:] *Prosopographica*, hrsg. von L. Mrozewicz, K. Iłski, Poznań, 119–131.
- Morawiecki L. (1999), *Kobiety na monetach starożytnych (do I w.)*, [w:] *Partnerka, matka, opiekunka. Status kobiety w starożytności i średniowieczu*, red. J. Jundziłł, Bydgoszcz, 9–42.
- Mottershead J. (1986), *Suetonius Claudius*, Bristol.
- Mouchová B. (1968), *Studie zu Kaiserbiographien Suetons*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica-Monographia 22, Praha.
- Nash E. (1961), *Bildlexikon zur Topographie des antiken Roms*, t. 1, Tübingen.
- Nauta R. (1987), *Seneca's Apocolocyntosis as Saturnalian Literature*, Mnemosyne 40, 1987, 69–96.
- Nawotka K. (1987), *Zgromadzenia prowincjonalne w rzymskich prowincjach naddunajskich*, Acta Universitatis Wratislaviensis 929, Antiquitas 13, 163–200.

- Nawotka K. (1990), *KOINON TOY ΠΟΝΤΟΥ*, *Balkanica Posnaniensia* 5, 151–161.
- Nawotka K. (1993), *The „First Pontarch” and the Date of the Establishment of the Western Pontic KOINON*, *Klio* 75, 342–350.
- Nesselhauf H. (1950), *Die neue Germanicus-Inschrift von Magliano*, *Historia* 1, 105–115.
- Newbold R. F. (1974), *Social tension at Rome in the early years of Tiberius' reign*, *Athenaeum* 52, 110–143.
- Newbold R. F. (1988), *Need for Achievement in Velleius*, *Ancient History Bulletin* 2, 94–98.
- Nicolaou I. (1964), *Inscriptiones Cypriae alphabeticae (III) 1963*, Reports of the Department of Antiquities Cyprus, 189–219.
- Nicols J. (1974), *The Chronology and Significance of the M. Agrippa Asses*, *American Numismatic Society Museum Notes* 19, 65–86.
- Nicols J. (1975), *Antonia and Sejanus*, *Historia* 24, 48–58.
- Niebling G. (1956), *Laribus Augustis Magistri Primi. Der Beginn des Compitalkultes der Lares und des Genius Augusti*, *Historia* 5, 303–331.
- Niemeyer H. G. (1968), *Studien zur statuarischen Darstellung der römischen Kaiser*, *Monumenta Artis Romanae* 7, Berlin.
- Nilsson M. P. (1950), *Lampen und Kerzen im Kult der Antike*, *Acta Instituti Romani Regni Sueciae* 15, *Opuscula Archaeologica* 6, 96–111.
- Nilsson M. P. (1961), *Geschichte der griechische Religion*, t. 2, *Die hellenistische und römische Zeit*, München.
- Nock A. D. (1930), *Σύνναος Θεός*, *HSCP* 41, 1930, 1–62 (= A. D. Nock, *Essays on Religion and the Ancient World*, t. 1, 202–251).
- Nock A. D. (1934), *Religious developments from the close of the republic to the reign of Nero*, *CAH*¹ 10, (wznowienie w 1971), 465–511.
- Nock A. D. (1972), *Essays on Religion and the Ancient World*, Selected and edited by Zeph Stewart, t. 1–2, Oxford.
- Noé E. (1983), *Il votum in Velleio Patercolo*, *Athenaeum* 61, 272–275.
- Nony D. (1986), *Caligula*, Paris.
- North J. A. (1975), *Praesens Divus*, *JRS* 65, 171–177.
- Ober J. (1982), *Tiberius and the Political Testament of Augustus*, *Historia* 31, 306–328.
- Ogilvie R. M. (1969), *The Roman and their Gods in the Age of Augustus*, New York – London.
- Oliver J. H., Palmer R. E. A. (1954), *Text of the Tabula Hebana*, *AJPh* 75, 225–249.
- Oliver J. H. (1966), *Lollia Paulina, Memmius Regulus and Caligula*, *Hesperia* 35, 150–153.
- Oliver J. H. (1971), *On the edict of Germanicus declining divine acclamations*, *RSA* 1, s. 229–230.
- Oliver J. H. (1989), *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*, *American Philosophical Society* 178, Philadelphia.
- Ollendorf L. (1926), s.v. *Livia Drusilla*, *RE* XII, 1926, kol. 900–924.
- Olszewski L. (1994), *Roma et Augustus. Rzymska władza wobec społeczności prowincji w okresie Augusta*, *Meander* 49, 585–602.
- Oost S. I. (1958), *The Career of M. Antonius Pallas*, *AJPh* 79, 113–139.

- Orr D. G. (1978), *Roman Domestic Religion: The Evidence of the Household Shrines*, ANRW II 16.2, 1557–1591.
- Orth W. (1970), *Die Provinzialpolitik des Tiberius*, München, dyss.
- Ostrowski J. A. (1999), *Starożytny Rzym. Polityka i sztuka*, Warszawa–Kraków.
- Paladini M. L. (1968), *L'imperatore Tiberio e i primi processi politici del suo regno*, RBPh 46, 25–41.
- Paladini M. L. (1969), *I poteri di Tiberio Cesare dal 4 al. 14 d.C.*, [w:] *Hommages à Marcel Renard*, ed. J. Bibauw, t. 2, Collection Latomus 102, Bruxelles, 573–599.
- Palmer R. E. A. (1974), *Roman Religion and Roman Empire. Five Essays*, Haney Foundation Series 15, Philadelphia.
- Paltiel E. (1991), *Vassals and Rebels in the Roman Empire. Julio-Claudian Policies in Judaea and the Kingdoms of the East*, Collection Latomus 212, Bruxelles.
- Panciera S. (1994), *Il corredo epigrafico del Mausoleo di Augusto*, [w:] H. v. Hesberg, S. Panciera, *Das Mausoleum des Augustus: der Bau und seine Inschriften*, Bayerische Akademie der Wissenschaften 1994, Heft 108, München, 66–175.
- Pani M. (1974), *Troia resurgens: mito troiano e ideologia del principato*, Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia di Bari 18, 65–85.
- Panvini Rosati F. (1987), *La monetazione di Germanico nel quadro della politica monetaria giulio-claudia*, [w:] *Germanico. La persona, la personalità, il personaggio nel bimillenario dalla nascita*, a cura di G. Bonamente, M. P. Segoloni, Atti del Convegno Macerata – Perugia 9–11 Maggio 1986, Roma, 79–86.
- Papazoglou F. (1963), *Notes d'epigraphie et de topographie macédoniennes*, BCH 87.
- Parandowski J. (1987), *Mitologia. Wierzenia i podania Greków i Rzymian*, Poznań.
- Parker R. W. (1988), *A Greek Inscription from Lesbos Honoring a Julio-Claudian*, ZPE 75, 175–178.
- Parsi-Magdelain B. (1978), *L'avènement de Tibère*, RD 56, 391–425.
- Pekáry T. (1965), *Zur Datierung der DIVVS AVGVSTVS PATER/PROVIDENTIA – Prägungen. Ein Münzfund in Vidy bei Lausanne*, SM 15, 128–130.
- Pekáry T. (1966/67), *Tiberius und der Tempel der Concordia in Rom*, RM 73/74, 105–133.
- Pekáry T. (1985), *Das römische Kaiserbildnis in Staat. Kult und Gesellschaft, dargestellt anhand der Schriftquellen*, Das römische Herrscherbild III, Berlin.
- Pelling C. (1993), *Tacitus and Germanicus*, [w:] *Tacitus and the Tacitean Tradition*, eds. T. J. Luce, A. J. Woodman, Princeton, 59–85.
- Peterson R. M. (1919), *The Cults of Campania*, PMAAR 1, Rome.
- Petit P. (1971), *La Paix Romaine*, Nouvelle Clío 9, Paris.
- Pettazzoni R. (1938), *La religione*, [w:] *Augustus. Studi in occasione del bimillenario augusteo*, Ad opera di V. Arangio-Ruiz, G. Cardinali (i inni), Roma, 217–249.
- Pflaum H.-G. (1976), *Les Flamines de l'Afrique Romaine*, Athenaeum 54, 152–163.
- Phillips C. R. III (1986), *The Sociology of Religious Knowledge in the Roman Empire to A.D. 284*, ANRW II 16.3, 2677–2773.
- Phillips C. R. III (1992), *Roman Religion and Literary Studies of Ovid's Fasti*, Arethusa 25, 55–73.
- Piattelli S. (1987a), *Le legende monetarie di Germanico*, [w:] *Germanico. La persona, la personalità, il personaggio nel bimillenario dalla nascita*, a cura di G. Bona-

- mente, M. P. Segoloni, *Atti del Convegno Macerata – Perugia 9–11 Maggio 1986*, Roma, 87–93.
- Piattelli S. (1987b), *La monetazione di Germanico*, *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia Università di Macerata* 20, 319–326.
- Picard G. C. (1957), *Les Trophées romains. Contribution à l'histoire de la religion et de l'art triomphal de Rome*, BÉFAR 187, Paris.
- Picard G. Ch. (1957), *Civitas Mactarina*, *Karthago* 8.
- Piccottini G. (1977), *Die Stadt auf dem Magdalensberg – ein spätkeltisches und frühromisches Zentrum im südlichen Noricum*, ANRW II 6, 263–301.
- Pietrusiński D. (1972), *Koncepcja apoteozy Augusta w poematach Wergiliusza*, *Eos* 60, 269–283.
- Pietrusiński D. (1973), *Analiza estetyczna apoteoz cesarskich Wergiliusza*, *Eos* 61, 91–107.
- Pietrusiński D. (1975), *L'apothéose d'Auguste par rapport à Romulus – Quirinus dans la poésie de Virgile et d'Horace*, *Eos* 63, 273–296.
- Pietrusiński D. (1976), *Filius Maiæ w roli pośrednika i ekspiatora (Hor., Carm. I 2, 43)*, *Meander* 31, 201–210.
- Pietrusiński D. (1977), *Paralela Apollina i Augusta w VIII księdze „Eneidy” jako rodzaj apoteozy princepsa*, *Meander* 32, 269–275.
- Pietrusiński D. (1978), *Apothéose d'Auguste par la comparaison avec les héros grecs chez Horace et Virgile*, *Eos* 66, 249–266.
- Pietrusiński D. (1980a), *L'Apothéose d'Octavien Auguste par le parallèle avec Jupiter dans la poésie d'Horace*, *Eos* 68, 103–122.
- Pietrusiński D. (1980b), *Elements astraux dans l'apothéose d'Octavien Auguste chez Virgile et Horace*, *Eos* 68, 267–283.
- Pigoń J. (1997), *Klaudiusz z Troi czy z Lugdunum? (Seneka, Apocolocyntosis 5.4–6.1)*, *Acta Universitatis Wratislaviensis 1955, Antiquitas* 23, 81–89.
- Piotrowicz L. (1922), *Kult panującego w starożytności*, *Prace Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* 2.3, Poznań.
- Pippidi D. M. (1931), *Le „Numen Augusti”. Observations sur une forme occidentale du culte impérial*, *RÉL* 9, 83–111.
- Pippidi D. M. (1933), *La date de l'Ara numinis Augusti de Rome*, *RÉL* 11, 435–456.
- Pippidi D. M. (1939), *Recherches sur le culte impérial*, Paris – Bucarest.
- Pippidi D. M. (1944), *Autour de Tibère*, București.
- Pippidi D. M. (1967), *Din nou despre pontarchi și pontarche*, *Studii și Cercetări de Istorie Veche* 18, 423–430.
- Pistor H.-H. (1965), *Prinzeps und Patriziat in der Zeit von Augustus bis Commodus*, Freiburg, dyss.
- Platner S. B., Ashby T. (1929), *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Oxford.
- Pleket H. W. (1965), *An Aspect of the Emperor Cult: Imperial Mysteries*, *HTR* 58, 331–347.
- Poe J. P. (1984), *The Secular Games, the Aventine, and the Pomerium in the Campus Martius*, *Classical Antiquity* 3, 56–81.
- Polacco L. (1955), *Il volto di Tiberio. Saggio di critica iconografica*, Roma.
- Polaschek K. (1973a), *Studien zur Ikonographie der Antonia Minor*, *Studia Archaeologica* 15, Roma.

- Polaschek K. (1973b), *Porträttypen einer claudischen Kaiserin*, *Studia Archaeologica* 17, Roma.
- Pollini J. (1981), *Gnaeus Domitius Ahenobarbus and the Ravenna Relief*, *RM* 88, 117–140.
- Pollini J. (1990), *Man or God: Divine Assimilation and Imitation in the Late Republic and Early Principate*, [w:] *Between Republic and Empire*, 334–357.
- Pomeroy S.B. (1975), *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity*, New York.
- Popławski M. S. (1927), *L'apothéose de Sylla et d'Auguste*, *Eos* 30, 273–338.
- Porte D. (1981), *Romulus – Quirinus, prince et dieu, dieu des princes. Etudes sur le personnage de Quirinus et sur son évolution, des origines à Auguste*, *ANRW II* 17.1, 300–342.
- Porte D. (1989), *Les donneurs de sacré. Le prêtre à Rome*, Paris.
- Potter D. (1994), *Prophets and Emperors: Human and Divine Authority from Augustus to Theodosius*, Cambridge/Massachusetts – London.
- Potter D. S., Damon C., (1999), *The Senatus Consultum de Cn. Pisone Patre*, *AJP* 120, 13–41.
- Poulsen V. H. (1946), *Studies in Julio-Claudian Iconography*, *Acta Archaeologica* 17, 1–48.
- Poulsen V. (1951), *Nero, Britannicus and Others. Iconographical Studies*, *Acta Archaeologica* 22, 119–135.
- Poulsen V. (1958), *Portraits of Caligula*, *Acta Archaeologica* 29, 175–190.
- Pötscher W. (1959), *Numen*, *Gymnasium* 66, 353–374.
- Pötscher W. (1978), „Numen und „numen Augusti, *ANRW II* 16.1, 355–392.
- Price S. R. F. (1980), *Between Man and God: Sacrifice in the Roman Imperial Cult*, *JRS* 70, 28–43.
- Price S. R. F. (1984), *Gods and Emperors: the Greek Language of the Roman Imperial Cult*, *JHS* 104, 79–95.
- Price S. R. F. (1986), *Rituals and power. The Roman imperial cult in Asia Minor*, Cambridge 1986.
- Price S. R. F. (1987), *From noble funerals to divine cult: the consecration of Roman Emperors*, [w:] *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies*, eds. David Cannadine, Simon Price, Cambridge, 56–105.
- Price S. R. F. (1996), *The place of religion: Rome in the early Empire*, *CAH²* 10, 812–847.
- Prigent P. (1975), *Au temps de l'Apocalypse II: Le culte impérial au Ier siècle en Asie Mineure*, *Revue de Histoire et de Philosophie Religieuses* 55, 215–235.
- Puech B. (1983), *Grands-prêtres et helladarques d'Achaïe*, *RÉA* 85, 15–43.
- Purcell N. (1986), *Livia and the Womanhood of Rome*, *PCPS* 32, 78–105.
- Purcell N. (1996), *Rome and its development under Augustus and his successors*, *CAH²* 10, 782–811.
- Raaflaub K. A. (1987), *Grundzüge, Ziele und Ideen der Opposition gegen die Kaiser im I. Jh. n. Chr.: Versuch einer Standortbestimmung*, [w:] *Opposition et résistance à l'empire d'Auguste à Trajan*, ed. O. Reverdin, B. Grange, *Entretiens Fondation Hardt* 33, Genève 1–63.
- Rabanol M. A. (1975), *La provincia romana de Asia según la epigrafía Griega (Epoca Imperial – SS. I–IV)*, *Anales de la Universidad Hispalense Publicacio-*

nes de la Universidad de Sevilla, Serie: Filosofía y Letras, Núm. 26 – 1974, Sevilla.

- Raaflaub K. A., Samons L. J. II (1990), *Opposition to Augustus*, [w:] *Between Republic and Empire*, 417–454.
- Rainer A. (1981), *Das Bild des Augustus auf den frühen Reichsprägungen*. Studien zur Vergöttlichung des ersten Prinzeps, Schriftenreihe der Numismatischen Gesellschaft Speyer Bd. 21, Speyer.
- Ramage E. S. (1983), *Denigration of Predecessor under Claudius, Galba, and Vespasian*, *Historia* 32, 201–214.
- Ramage E. S. (1982), *Velleius Paterculus 2.126.2–3 and the Panegyric Tradition*, *Classical Antiquity* 1, 266–271.
- Ramage E. S. (1988), *The Date of Augustus' Res Gestae*, *Chiron* 18, 71–82.
- Ramage E. S. (1998), *Augustus' Propaganda in Spain*, *Klio* 80, 434–490.
- Rapke T. T. (1982), *Tiberius, Piso, and Germanicus*, *AClass* 25, 61–69.
- Raveggi P., Minto A., Coli U. (1947), *Scoperta di una tabula aenea iscritta nella località „Le Sassaie“ nel territorio dell' antica Heba*, *Notizie degli Scavi* 72, 49–68.
- Rawson E. (1987), *Discrimina Ordinum: The Lex Julia Theatralis*, *PBSR* 55, 83–114.
- Rea J. R. (1988), *Calendar of Gaius*, *Oxyrynchus Papyri* 55, nr 3780, 10–14.
- Reeder J. C. (1992), *Typology and Ideology in the Mausoleum of Augustus: Tumulus and Tholos*, *Classical Antiquity* 11, 265–304.
- Reeder J. C. (1997), *The Statue of Augustus from Prima Porta, the Underground Complex, and the Omen of the Gallina Alba*, *AJPh* 118, 89–118.
- Rehak P. (1990a), *Livia's Dedication in the Temple Divus Augustus on the Palatine*, *Latomus* 49, 117–125.
- Rehak P. (1990b), *The Ionic temple relief in the Capitoline: the temple of Victory on the Palatine?*, *JRA* 3, 172–186.
- Reinhold M., Swan P. M. (1990), *Cassius Dio's Assessment of Augustus*, [w:] *Between Republic and Empire*, 155–173.
- Rémy B. (1989), *Les Carrières senatoriales dans les provinces romaines d'Anatolie au haut-empire (31 av. J.C. – 284 ap. J.C.)*. (Pont-Bithynie, Galatie, Cappadoce, Lycie-Pamphylie et Cilicie), *Varia Anatolica* 2, Istanbul – Paris.
- Reynolds J. (1980), *The origins and beginning of imperial cult at Aphrodisias*, *PCPS* 26, 70–84.
- Reynolds J. (1981), *New evidence for the imperial cult in Julio-Claudian Aphrodisias*, *ZPE* 43, 317–327.
- Reynolds J. (1986), *Further Information on Imperial Cult at Aphrodisias*, [w:] *Festschrift D. M. Pippidi*, *SCI* 24, 109–117.
- Reynolds J. M. (1996), *Ruler-cult at Aphrodisias in the late Republic and under the Julio-Claudian emperors*, [w:] *Subject and ruler*, 41–50.
- Rhen J. E. (1967), *A historical commentary on the reign of Tiberius based on the evidence of the „Historia Naturalis“ of Pliny the Elder*, Ph.D. University of Pennsylvania.
- Ribezzo F. (1937), *Il primissimo culto di Cesare Augusto*, *Rivista Indo-Greco-Italica di Filologia* 21, 1–22.
- Riccobono S. (1945), *Acta Divi Augusti*, t. 1, Romae.

- Richard J.-C. (1966a), *Énée, Romulus, César et les funérailles impériales* (Dion Cassius, 56, 34, 2; Tacite, *Annales*, 4, 9, 3), *MÉFRA* 78, 67–78.
- Richard J.-C. (1966b), *Les funérailles de Trajan et le triomphe sur les Parthes*, *RÉL* 44, 351–362.
- Richard J.-C. (1966c), *Incinération et inhumation aux funérailles impériales: Histoire du rituel de l'apothéose pendant le Haut – Empire*, *Latomus* 25, 784–804.
- Richard J.-C. (1966d), *Tombeaux des empereurs et temples des „divi“: notes sur la signification religieuse des sépultures impériales à Rome*, *RHR* 170, 127–142.
- Richard J.-C. (1978), *Recherches sur certains aspects du culte impérial: Les funérailles des empereurs Romains aux deux premiers siècles de notre ère*, *ANRW* II 16.2, 1121–1134.
- Richard J.-C. (1980), *Les funérailles des empereurs romains aux deux premiers siècles de notre ère*, *Klio* 62, 461–471.
- Richardson L., Jr. (1978), *Concordia and Concordia Augusta: Rome and Pompeii*, *PP* 33, 260–272.
- Richmond I. A. (1967), *Adamklissi*, *PBSR* 35, 29–39.
- Richmond O. L. (1913), *The Temples of Apollo and Divus Augustus on Coins*, [w:] *Essays and Studies Presented to William Ridgeway*, ed. E. C. Quiggin, Cambridge 198–211.
- Richter O. (1901), *Topographie der Stadt Rom*, *Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft* III 3, B 2, München.
- Riewald P. (1912), *De imperatorum romanorum cum certis dis et comparatione et aequatione*, *Dissertationes philologicae Halenses* XX, Halle.
- Riewald P., s.v. *Sacerdotes*, *RE* I A 2, 1920, kol. 1631–1653.
- Riis P. J. (1976), *An Aeneas and Augustus in the Ny Carlsberg Glyptotek?*, [w:] *In memoriam Otto J. Brendel, Essays in Archaeology and the Humanities*, eds. L. Bonfance, H. von Heintze, Mainz, 165–171.
- Rilinger R. (1996), *Seneca und Nero. Konzepte zur Legitimation kaiserlicher Herrschaft*, *Klio* 78, 130–157.
- Ritter H.-W. (1971), *Adlocutio und corona civica unter Caligula und Tiberius*, *JNG* 21, 1971, 81–96.
- Ritter H.-W. (1972), *Livias Erhebung zur Augusta*, *Chiron* 2, 313–338.
- Robert L. (1937), *Études Anatóliennes*, Paris (reprint 1970).
- Robert L. (1940), *Les gladiateurs dans l'orient grec*, Paris.
- Robert L. (1960), *Recherches épigraphiques, IV, V, VI, VII, VIII, IX*, *RÉA* 62, 276–361.
- Robertson A. S. (1962), *Roman Imperial Coins in the Hunter Coin Cabinet*, University of Glasgow, t. I. Augustus to Nerva, Oxford.
- Robinson D. M. (1924), *A New Economic Edict from Pisidian Antioch*, *TAPhA* 55, 5–20.
- Robinson D. M. (1926), *Roman Sculptures from Colonia Caesarea (Pisidian Antioch)*, *Art Bulletin* 9, 5–69.
- Rockwell P. (1990), *Finish and unfinish in the carving of the Sebasteion*, [w:] *Aphrodisias Papers*, 101–118.
- Rodewald C. (1976), *Money in the age of Tiberius*, Manchester.
- Rodriguez-Almeida E. (1996), *Il Ludus de morte Claudii (Apocolocyntosis) un rebus storico-letterario*, *MÉFRA* 108, 241–262.

- Rogers R. S. (1931a), *Lucius Arruntius*, CPh 26, 31–45.
- Rogers R. S. (1931b), *The Conspiracy of Agrippina*, TAPhA 62, 141–168.
- Rogers R. S. (1933), *Ignorance of the Law in Tacitus and Dio: Two Instances from the History of Tiberius*, TAPhA 69, 18–27.
- Rogers R. S. (1935), *Criminal Trials and Criminal Legislation under Tiberius*, American Philological Association 6, Middletown/Connecticut.
- Rogers R. S. (1940), *Tiberius' Reversal of an Augustan Policy*, TAPhA 71, 1940, 532–536.
- Rogers R. S. (1943), *Studies in the Reign of Tiberius. Some Imperial Virtues of Tiberius and Drusus Julius Caesar*, Baltimore.
- Rogers R. S. (1945/46), *Tiberius' Travels, A.D. 26–37*, Classical Weekly 39, 42–44.
- Rogers R. S. (1952), *A Tacitean Pattern in Narrating Treason – Trials*, TAPhA 83, 279–311.
- Rogers R. S. (1959), *Treason in the Early Empire*, JRS 49, 90–94.
- Rogers R. S. (1964), *Ateius Capito and Tiberius*, [w:] *Syntelesia Vincenzo Arangio-Ruiz*, Biblioteca di Labeo 2, t. 1, Naples, 123–127.
- Rogers R. S. (1965), *The Case of Cremutius Cordus*, TAPhA 96, 351–359.
- Rollin J. P. (1979), *Untersuchungen zu Rechtsfragen römischer Bildnisse*. Habells Dissertationsdrucke 11, Bonn.
- Roman Poetry and Propaganda in the Age of Augustus*, ed. A. Powell, Bristol 1992.
- Rose H. J. (1951), „*Nymen*“ and „*Mana*“, HTR 44, 109–120.
- Ross D. O., Jr. (1973), *The Tacitean Germanicus*, YCS 23, 209–227.
- Rossner M. (1974), *Asiarchen und Archiereis Asias*, SCI 16, 101–142.
- Rostovtsew M. (sic!) (1903), *Inscriptions des antes du Σεβαστεῖον d'Ancyre*, [w:] *Mélanges Boissier. Recueil de mémoires concernant la littérature et les antiquités Romaines dédiés G. Boissier*, Paris, 419–424.
- Rostovtzeff M. I. (1930), *L'empereur Tibère et le culte impérial*, RH 142, 1–26.
- Rowell H. T. (1940), *The Forum and Funeral Images of Augustus*, MAAR 17, 131–143.
- Rumpf A. (1941), *Antonia Augusta*, Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften 1941, Philosophisch-historische Klasse Nr 5, Berlin.
- Rumpf A. (1955/56), *Römische historische Reliefs*, BJ 155/156, 112–135.
- Ryan F. X. (1993), *Some Observations on the Censorship of Claudius and Vitellius. A.D. 47–48*, AJPh 114, 611–618.
- Ryberg I. S. (1955), *Rites of the State Religion in Roman Art*, MAAR 22, Rome.
- Ryberg I. S. (1960), rec. R. Étienne, *Le culte impérial dans la péninsule Ibérique d'Auguste à Dioclétien*, AJA 64, 214–216.
- Ryberg I. S. (1966), *Clupeus Virtutis*, [w:] *The Classical Tradition. Literary and Historical Studies in Honour of Harry Caplan*, ed. L. Wallach, Ithaca, 232–238.
- Sadurska A. (1980), *Archeologia starożytnego Rzymu*, t. 2, *Okres cesarstwa*. Warszawa.
- Sage M. M. (1979), *The Elogia of the Augustan Forum and the de viris illustribus*, Historia 28, 192–210.
- Sage M. M. (1982/83), *Tacitus and the Accession of Tiberius*, Ancient Society 13/14, 293–321.
- Sajkowski R. (1991a), *Rozwój kultu cesarskiego za pryncypatu Tyberiusza*, Meander 46, 29–42.
- Sajkowski R. (1991b), *Czy Klaudiusz chciał być bogiem?*, Magazyn Historyczny – Mówią Wieki, z. 7, 32–36.

- Sajkowski R. (1994a), *Antonia Młodsza a sukcesja Kaliguli*, [w:] *Wychowanie w rodzinie od starożytności po wiek XX, Materiały z konferencji naukowej Katedry Wychowania – czerwiec 1993 r.*, red. J. Jundziłł, Bydgoszcz, 49–61.
- Sajkowski R. (1994b), *Między „damnatio memoriae” a apoteozą. Kilka uwag na temat pogrzebu Tyberiusza w kontekście kultu cesarskiego*, [w:] *Spoleczeństwo i polityka do XVII wieku, Księga pamiątkowa ku czci Profesora doktora Wacława Odyńca w 70-lecie urodzin*, red. J. Śliwiński, *Studia i Materiały WSP Olsztyn* 65, 25–38.
- Sajkowski R. (1997a), *Imago boskiego Augusta w świątyni Marsa Mściciela*, [w:] *Od starożytności do współczesności. Studia historyczne, Wydanie jubileuszowe z okazji 75. rocznicy urodzin i 55-lecia pracy zawodowej, w tym 30-lecia pracy naukowej Profesora Tadeusza M. Gelewskiego*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 51–72.
- Sajkowski R. (1997b), *Próba oskarżenia Lucjusza Enniusza (Tac., Ann. III 70)*, [w:] *Od starożytności do współczesności*, 73–78.
- Sajkowski R. (1998a), *Julia Augusta a prawo o obrazie majestatu*, [w:] *Religia i prawo karne w starożytnym Rzymie*, red. A. Dębiński, M. Kuryłowicz, Lublin, 127–138.
- Sajkowski R. (1998b), *Sprawa Falaniusza i Rubriusza. Początek procesów o obrazę majestatu za rządów Tyberiusza*, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie* 13, *Prace Historyczne* 2, red. T. Filipkowski, 11–21.
- Sajkowski R. (1999a), *Sacerdos divi Augusti*, [w:] *Spoleczeństwo i religia w świecie starożytnym*, t. II, *Studia dedykowane Prof. dr hab. Marii Jaczynowskiej*, red. D. Musiał, *AUNC Historia* 31, 121–139.
- Sajkowski R. (1999b), *Oskarżenia o obrazę majestatu w procesach de repetundis. Obwinienie Gajusza Juniusza Syllanusa z roku 22 n.e.*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 51, 347–357.
- Sajkowski R. (2000a), *Genius Augusti*, [w:] *Z antycznego świata: Religio-Cultus-Homines*, red. W. Appel, P. Wojciechowski, Toruń, 51–72.
- Sajkowski R. (2000b), *Klasyfikacja przestępstw o obrazę majestatu za rządów Tyberiusza na podstawie katalogu Swetoniusza (Tib. 58)*, *Echa Przeszłości* 1, red. T. Filipkowski, 17–26.
- Salles C. (1985), *Tibère, le second César*, Paris.
- Salmon T. (1956), *The Evolution of Augustus' Principate*, *Historia* 5, 456–478.
- Salomonson J. W. (1955), *A Roman relief in Copenhagen with chair, sceptre and wreath and its historical associations*, *BABesch* 30, 1–21.
- Salomonson J. W. (1956), *Chair, sceptre and wreath: Historical Aspects of their Representation on some Roman sepulchral Monuments*, Groningen, dys.
- Sandels F. (1912), *Die Stellung der kaiserlichen Frauen aus dem julisch-claudischen Hause*, Giessen – Darmstadt, dys.
- Santero J. M. (1983), *The Cultores Augusti and the private worship of the Roman emperor*, *Athenaeum* 61, 111–125.
- Santini C. (1987), *Echi di politica religiosa tiberiana in Valerio Massimo*, *Giornale Italiano di Filologia* 39, 183–195.
- Sartre M. (1997), *Wschód rzymski. Prowincje i społeczeństwa prowincjonalne we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego w okresie od Augusta do Sewerów (31 r. p.n.e. – 235 r. n.e.)*, przeł. S. Rościcki, Wrocław.

- Scardigli B. (1982), *La sacrosanctis tribunicia di Ottavia e Livia*, Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Siena 3, 61–64.
- Schaefer W. (1912), *Tiberius und seine Zeit im Lichte der Tradition des Velleius Paterculus*, Halle, dyss.
- Schäfer T. (1988), *Sella curulis und fasces als Paradigma*, [w:] *Kaiser Augustus und die verlorene Republik*, 427–440.
- Scheid J. (1975), *Les frères arvaies. Recrutement et origine sociale sous les Julio – Claudiens*, Paris.
- Scheid J. (1978), *Les prêtres officiels sous les empereurs julio-claudiens*, ANRW II 16.1, 610–654.
- Scheid J. (1990), *Romulus et ses frères. Le collège des frères arvaies, modèle du culte public dans la Rome des empereurs*, BÉFAR 275, Roma.
- Scheid J., Broise H. (1980), *Deux nouveaux fragments des actes des Frères Arvaies de l'année 38 ap. J.-C.*, MÉFRA 92, 215–248.
- Scheid J. (1999), *Auguste et le grand pontificat. Politique et droit sacré au début du Principat*, RD 77, 1–19.
- Scherrer S. J. (1984), *Signs and wonders in the imperial cult: a new look at a Roman religions institution in the light of Rev 13: 13–15*, Journal of Biblical Literature 103, 599–610.
- Schilling R. (1954), *La religion romaine de Vénus, depuis les origines jusqu'au temps d'Auguste*, Paris.
- Schilling R. (1980), *La déification à Rome. Tradition latine et interférence grecque*, RÉL 58, 137–152.
- Schrömbges P. (1986), *Tiberius und die Res publica Romana: Untersuchungen zur Institutionalisation des frühen römischen Principats*, Habelts Dissertationsdrucke: Reihe Alte Geschichte 22, Bonn.
- Schumacher L. (1982), *Staatsdienst und Kooptation. Zur sozialen Struktur römischer Priesterkollegien im Prinzipat*, [w:] *Epigrafia e ordine senatorio*, Atti del Colloquio Internazionale AIEGL, Roma 14–20 maggio 1981, Roma t. 1, 251–269.
- Schumacher L. (1985), *Die imperatorischen Akklamationen der Triumvirn und die Auspicia des Augustus*, Historia 34, 191–222.
- Schumacher L. (1995), *Inicjatywy socjalne cesarzy rzymskich w świetle źródeł numizmatycznych*, Xenia Poznaniensia 9, Poznań.
- Schwartz D. R. (1983), *Josephus and Philo on Pontius Pilate*, Jerusalem Cathedra 3, 26–45.
- Schwartz J. (1944), „*Dies Augustus*”, RÉA 46, 266–279.
- Scott K. (1925), *The Identification of Augustus with Romulus Quirinus*, TAPhA 56, 82–105.
- Scott K. (1929), *Octavian's Propaganda and Antony's De Sua Ebrietate*, CPh 24, 133–141.
- Scott K. (1930), *Emperor Worship in Ovid*, TAPhA 61, 43–69.
- Scott K. (1931a), *The Significance of Statues in Precious Metals in Emperor Worship*, TAPhA 62, 101–123.
- Scott K. (1931b), *Greek and Roman Honorific Months*, YCS 2, 201–278.
- Scott K. (1932a), *Tacitus and the „Speculum principis”*, AJPh 53, 70–72.

- Scott K. (1932b), *The „diritas” of Tiberius*, AJPh 53, 139–151.
- Scott K. (1932c), *Tiberius' Refusal of the title „Augustus”*, CPh 27, 43–50.
- Scott K. (1932d), *Humor at the Expense of the Ruler Cult*, CPh 27, 317–328.
- Scott K. (1936), *The Imperial Cult under the Flavians*, Stuttgart – Berlin.
- Scott K. (1938), *Notes on Augustus' Religious Policy*, Archiv für Religionswissenschaft 35, 121–130.
- Scott R. T. (1982), *Providentia Aug.*, Historia 31, 436–459.
- Scramuzza V. M. (1940), *The Emperor Claudius*, Cambridge, Massachusetts.
- Scullard H. H. (1981), *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic*, Ithaca – New York.
- Seager R. (1972), *Tiberius*, London.
- Seager R. (1976), rec. R.A. Bauman, *Impietas in Principem*, JRS 66, 230–231.
- Seeberg M. (1972), *The Emperor Says. Studien in the rhetorical style in edicts of the Early Empire*, Göteborg.
- Seibert J. (1970), *Der Huldigungseid auf Kaiser Tiberius*, Historia 19, 224–231.
- Senatus Consultum de Cn. Pisone Patre. Uchwala senatu rzymskiego w sprawie Gnejuza Pizona ojca*, red. T. Fabiszak, Zeszyty Źródłowe Zakładu Historii Społeczeństw Antycznych 1, Poznań 1998.
- Sensi L. (1977), *Un frammento di feriale della casa Giulio-Claudia da Spello*, Athenaeum 55, 329–344.
- Sensi L. (1980/81), *Ornatus e status sociale delle donne romane*, Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia Università di Perugia ser. 7, 18, 55–102.
- Seston W. (1950), *Germanicus héros fondateur*, PP 5, 171–184.
- Seston W. (1951), *Les sodales Augustales et les ludi Augustales*, RÈL 29, 41–43.
- Seston W. (1952), *Les chevaliers romains et le „iustitium” de Germanicus*, RD 30, 159–177.
- Seyrig H. (1929), *Inscriptions de Gythion*, RA 29, 1929, 84–106 (= H. Seyrig, *Scripta Varia. Mélanges d'archéologie et d'histoire*, Paris, 671–693).
- Shapiro H. A. (1983), *Hērōs Theos: The Death and Apotheosis of Heracles*, Classical World 77, 7–18.
- Sherk R. K. (1951), *The Legates of Galatia from Augustus to Diocletian*, John Hopkins University Studies in Historical and Political Science, series 69, nr 2, Baltimore.
- Sherk R. K. (1969), *Roman Documents from the Greek East. Senatus Consulta and Epistulae to the Age of Augustus*, Baltimore.
- Sherk R. K. (1980), *Roman Galatia: The Governors from 25 B.C. to A.D. 114*, ANRW II 7.2, 954–1052.
- Sherwin-White A. N. (1949), *Poena legis repetundarum*, PBSR 17, 5–25.
- Shotter D. C. A. (1965), *Three problems in Tacitus' Annals I*, Mnemosyne 18, 359–365.
- Shotter D. C. A. (1966), *Tiberius and the Spirit of Augustus*, GR 13, 207–212.
- Shotter D. C. A. (1967), *The Debate on Augustus (Tacitus, Annals I 9–10)*, Mnemosyne ser. 4, 20, 171–174.
- Shotter D. C. A. (1968), *Tacitus, Tiberius and Germanicus*, Historia 17, 194–214.
- Shotter D. C. A. (1971), *Tiberius and Asinius Gallus*, Historia 20, 443–457.
- Shotter D. C. A. (1972), *The Trial of C. Junius Silanus*, CPh 67, 126–131.
- Shotter D. C. A. (1974), *Cn. Cornelius Cinna Magnus and the Adoption of Tiberius*, Latomus 33, 306–313.

- Shotter D. C. A. (1980), *A Group of Maiestas Cases in A.D. 21*, *Hermes* 108, 230–233.
- Shotter D. C. A. (1989), *Tacitus Annals IV*, Warminster.
- Shotter D. C. A. (1992), *Tiberius Caesar*, London – New York.
- Shotter D. C. A. (2000), *Agrippina the Elder – a Woman in a Man's World*, *Historia* 49, 341–357.
- Sievekig J. (1907), *Zur Ara Pacis Augustae*, *JÖAI* 10, 1907, 175–190.
- Simon E. (1967), rec. M.-L. Vollenweider, *Die Steinschneidekunst und ihre Künstler in spätrepublikanischer und augusteischer Zeit*, *Deutsche Literatur Zeitung* 88, kol. 634–637.
- Simon E. (1982), *Augustus und Antonia Minor in Kurashiki/Japan*, AA, 332–343.
- Simon E. (1986a), *Augustus: Kunst und Leben in Rom um die Zeitenwende*, München.
- Simon E. (1986b), *Die drei Horoskope der Gemma Augustea*, *QTAC* 15, 1986, 179–196.
- Simpson C. J. (1977), *The Date of Dedication of the Temple of Mars Ultor*, *JRS* 67, 91–94.
- Simpson C. J. (1981), *The Cult of the Emperor Gaius*, *Latomus* 40, 489–511.
- Simpson C. J. (1991), *Livia and the Constitution of the Aedes Concordiae*, *Historia* 40, 449–455.
- Simpson C. J. (1992), *Unexpected References to the Horologium Augusti at Ovid Ars Amatoria 1,68 and 3,388*, *Athenaeum* 70, 478–484.
- Simpson C. J. (1996), *Caligula's cult: immolation, immortality, intent*, [w:] *Subject and ruler*, 63–71.
- Simpson C. J. (1997), *Caligula's Cult. Imitatio Augusti*, *RBPh* 75, 107–112.
- Sinclair P. (1991), „*These are my temples in your hearts*” (*Tac., Ann. 4. 38. 2*), *CPh* 86, 333–335.
- Sinclair P. (1992), *Deorum iniurias dis curae* (*Tac., Ann. I, 73,4*), *Latomus* 51, 397–403.
- Sjöqvist E. (1954), *Kaisareion: a study in architectural iconography*, *Acta Instituti Romani Regni Sueciae* 18, *Opuscula Romana* 1, 86–108.
- Skowronek S. (1974), *Z problematyki kultu cesarskiego w Egipcie*, *Rocznik naukowo-dydaktyczny WSP w Krakowie, Prace historyczne* 7, 63–73.
- Skowronek S. (1978), *Przedstawienia kultowo-religijne na monetach Aleksandrii egipskiej I–III w. n.e.*, *Prace monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie* 25, Kraków.
- Smadja E. (1978), *L'inscription du culte impérial dans la cité: l'exemple de Lepcis Magna au début de l'Empire*, *Dialogues d'Histoire Ancienne* 4, 171–186.
- Small A. M. (1990), *A New Head of Antonia Minor and Its Significance*, *RM* 97, 217–234.
- Small A. M. (1996), *The shrine of the imperial family in the Macellum at Pompeii*, [w:] *Subject and ruler*, 115–136.
- Smallwood E. M. (1976), *The Jews under Roman Rule. From Pompey to Diocletian*, Leiden.
- Smith C. E. (1942), *Tiberius and the Roman Empire*, Baton Rouge 1942.
- Smith E. B. (1956), *Architectural Symbolism of Imperial Rome and the Middle Ages*, *Princeton Monographs in Art and Archaeology* 30, Princeton.
- Smith R. R. R. (1987), *The imperial reliefs from the Sebasteion at Aphrodisias*, *JRS* 77, 88–138.

- Smith R. R. R. (1990), *Myth and allegory in the Sebasteion*, [w:] *Aphrodisias Papers. Recent work on architecture and sculpture including the papers given at the Second International Aphrodisias Colloquium held at King's College London on 14 November, 1987*, ed. by Charlotte Rouché and Kenan T. Erim, *Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series Number 1*, Ann Arbor, 89–100.
- Snyder W. F. (1940), *Public Anniversaries in the Roman Empire*, YCS 7, 225–317.
- Spaeth B. S. (1994), *The Goddess Ceres in the Ara Pacis Augustae and the Carthage Relief*, AJA 98, 65–100.
- Spawforth A. J. S. (1994), *Corinth, Argos, and the imperial cult: Pseudo-Julian, Letters 198*, *Hesperia* 63, 211–232.
- Stadtbild und Ideologie. Die Monumentalisierung hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit*, Kolloquium in Madrid vom 19. bis 23. Oktober 1987, Herausgegeben von Walter Trillmich und Paul Zanker, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Heft 103, München 1990.
- Stahl H. P. (1990), *The Death of Turnus: Augustan Virgil and the Political Rival*, [w:] *Between Republic and Empire*, 174–211.
- Steidle W. (1951), *Sueton und die antike Biographie*, *Zetemata* 1, München.
- Stern H. (1956), *Peiresc et le grand camée de France*, *Revue des Arts* 6, 255–256.
- Stevenson G. H., Momigliano A. (1934), *Rebellion within the empire*, CAH¹ 10, (wznowienie w 1971), 840–865.
- Stevenson T. (1998), *The „Problem“ with Nude Honorific Statuary and Portraits in Late Republican and Augustan Rome*, GR 45, 45–69.
- Stoian I. (1965), *De nouveau sur la communauté des cités grecques du Pont gauche*, *Latomus* 24, 70–89.
- Stolte B. H. (1973), *Tacitus on Nero and Otho*, *Ancient Society* 4, 1973. 177–190.
- Strong E. (1934), *The Art of the Augustan Age*, CAH¹ 10, (wznowienie w 1971), 545–582.
- Subject and ruler: The cult of the ruling power in classical antiquity. Papers presented at a conference held in the University of Alberta on April 13–15, 1994, to celebrate the 65 th anniversary of Duncan Fishwick*, ed. by Alastair Small, *Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series Number 17*, Ann Arbor 1996.
- Suerbaum W. (1971), *Der Historiker und die Freiheit des Wortes. Die Rede des Cremutius Cordus bei Tacitus*, *Ann.* 4,34/35, [w:] *Politik und literarische Kunst im Werk des Tacitus*, herausgegeben von Gerhard Radke, Stuttgart, 61–99.
- Sutherland C. H. V. (1934), *Aspects of Imperialism in Roman Spain*, JRS 24, 31–42.
- Sutherland C. H. V. (1938), *Two „Virtues“ of Tiberius: A Numismatic Contribution to the History of his Reign*, JRS 28, 129–140.
- Sutherland C. H. V. (1941), *Divus Augustus Pater. A Study in the Aes Coinage of Tiberius*, NC ser. 6, 1, 97–116.
- Sutherland C. H. V. (1944), *The Romans in Spain 217 B.C. – A.D. 117*, London.
- Sutherland C. H. V. (1951), *Coinage in Roman Imperial Policy, 31 B.C. – A.D. 68*, London.
- Sutherland C. H. V. (1976), *The Emperor and Coinage. Julio-Claudian studies*, London.
- Sutherland C. H. V. (1987a), *The Pontif Maxim Aurei of Tiberius*, QTNAC 16, 217–227.

- Sutherland C. H. V. (1987b), *The gold quinarii and earlier aurei of Tiberius*, [w:] *Mélanges de numismatique offerts à Pierre Bastien à l'occasion de son 75e anniversaire*, ed. H. Huvelin, M. Christol, G. Gautier, Wetteren, 15–24.
- Süssenbach U. (1989), *Der Reichsaltar der Roma und des Augustus in Lugdunum. Ein barbarisierter As mit dem Bild Neros und das Problem der nachaugusteischen Altarserien*, BJ 189, 73–96.
- Sydenham E. A. (1917), *Divus Augustus*, NC ser. 4, 17, 258–278.
- Syme R. (1958), *Tacitus*, t. 1–2, Oxford.
- Syme R. (1959), *Livy and Augustus*, HSCP 64, 27–87 (= R. Syme, *Roman Papers*, t. 1, 400–454).
- Syme R. (1978), *History in Ovid*, Oxford.
- Syme R. (1979a), *Some Imperial Salutations*, Phoenix 33, 1979, 308–329 (= R. Syme, *Roman Papers*, t. 3, 1198–1219).
- Syme R. (1979b), *Roman Papers*, t. 1, ed. E. Badian, Oxford.
- Syme R. (1980), *Some Arval Brethren*, Oxford.
- Syme R. (1984), *Roman Papers*, t. 3, ed. A. R. Birley, Oxford.
- Syme R. (1989), *The Augustan Aristocracy*, Oxford.
- Sviencyckaja I. S. (1981), *Polis i impierija: evolucija impieratorskogo kulta i rol „vozrastnyh sojuzov“ v gorodach maloazijskich provincij I–II vv.*, Wiestnik Driewnej Istorii, 32–51.
- Szemler G. J. (1972), *The Priest of the Roman Republic. A Study of Interaction between Priesthoods and Magistracies*, Collection Latomus 127, Bruxelles.
- Szemler G. J. (1978), s.v. *Pontifex*, RE Suppl. XV, kol. 331–396.
- Śnieżewski S. A. (1992), *Cesarz August w czwartej księdze Pieśni Horacego*, Filomata 411, 429–446.
- Śnieżewski S. A. (1993a), *Problem boskości Oktawiana – Augusta w poezji augustowskiej*, Kraków.
- Śnieżewski S. A. (1993b), *The Divinity of Augustus in the Late Poetry of Horace and the Elegies of Tibullus and Propertius*, Eos 81, 61–76.
- Šašel J. (1967), *Huldigung norischer Stämme am Magdalensberg in Kärnten*, Historia 16, 70–74.
- Šašel-Kos M. (1978), *The Latin inscriptions from Istmia*, Archeološki Vestnik 29, 346–353.
- Taege F. (1960), *Charisma. Studien zur Geschichte des antiken Herrscherkultes*, t. 2, Stuttgart.
- Talbert R. J. A. (1977), *Some Causes of Disorder in A.D. 68–69*, AJAH 2, 69–85.
- Talbert R. J. A. (1984), *The Senate of Imperial Rome*, Princeton.
- Tamm B. (1964), *Ist der Castortempel das vestibulum zu dem Palast des Caligula gewesen?*, Eranos 62, 146–169.
- Taylor L. R. (1920), *The Worship of Augustus in Italy during His Lifetime*, TAPhA 51, 116–133.
- Taylor L. R. (1929), *Tiberius' Refusals of Divine Honors*, TAPhA 60, 87–101.
- Taylor L. R. (1931), *The Divinity of the Roman Emperor*, American Philological Association 1, Middletown/Connecticut.
- Taylor L. R. (1934), *New Light on the History of the Secular Games*, AJPh 55, 101–120.
- Taylor L. R. (1935), *The sellisternium and the theatrical pompa*, CPh 30, 122–130.

- Taylor L. R. (1937), *Tiberius' Ovatio and the Ara Numinis Augusti*, *AJPh* 58, 185–193.
- Taylor L. R. (1956), *Trebula Suffenas and the Plautii Silvani*, *MAAR* 24, 7–30.
- Temporini H. (1978), *Die Frauen am Hofe Trajans: ein Beitrag zur Stellung der Augustae im Principat*, Berlin – New York.
- Thompson H. A. (1966), *The Annex to the Stoa of Zeus in the Athenian Agora*, *Hesperia* 35, 171–187.
- Thompson H. A., Wycherley R. E. (1972), *The Athenian Agora XIV. The Agora of Athens. The history, shape, and uses of an ancient city center*, Princeton.
- Thornton M. K. (1973), *The Enigma of Nero's Quinquennium. Reputation of Emperor Nero*, *Historia* 22, 570–582.
- Thornton M. K. (1975), *The Augustan Tradition and Neronian Economics*, *ANRW II* 2, 149–175.
- Thornton M. K. (1989), *Nero's Quinquennium: The Ostian Connection*, *Historia* 38, 117–119.
- Thornton M. K. (1992), *Damage – Control in the Aeneid: or Rescuing the Military Reputation of Augustus*, *Latomus* 51, 566–570.
- Thouvenot R. (1959), rec. R. Étienne, *Le culte impérial dans la péninsule ibérique d'Auguste à Dioclétien*, *Journal des Savants*, 66–75.
- Tibiletti G. (1953), *Principe e magistrati repubblicani. Ricerta di Storia Augustea e Tiberiana*, Studi Pubblicati dall' Istituto Italiano per la Storia Antica 9, Roma.
- Timpe D. (1987), *Geschichtsschreibung und Prinzipatsopposition*, [w:] *Opposition et résistance à l'empire d'Auguste à Trajan*, ed. O. Reverdin, B. Grange, *Entretiens Fondation Hardt* 33, Genève, 65–102.
- Tinh T. tam (1996), *Les empereurs romains versus Isis, Sérapis*, [w:] *Subject and ruler*, 215–230.
- Tod M. N. (1918/19a), *Macedonia. VI. – Inscriptions*, *ABSA* 23.
- Tod M. N. (1918/19b), *The Macedonian Era*, *ABSA* 23, 206–217.
- Tod M. N. (1953), *The Macedonian Era Reconsidered*, [w:] *Studies Presented to David Moore Robinson on his seventieth birthday*, ed. G. E. Mylonas, D. Raymond, t. 2, Saint Louis 382–397.
- Toohy P. (1984), *Politics, Prejudice, and Trojan Genealogies: Varro, Hyginus, and Horace*, *Arethusa* 17, 5–28.
- Torelli M. (1982), *Typology and Structure of Roman Historical Reliefs*, *Jerome lectures* 14 th ser., Ann Arbor.
- Torelli M. (1992), *Topografia e iconologia. Arco di Portogallo, Ara Pacis, Ara Providentiae, Templum Solis*, *Ostraka* 1, 105–131.
- Torelli M. (1996), *Roman art., 43 B.C. to A.D. 69*, *CAH²* 10, 930–958.
- Townend G. B. (1961), *Traces in Dio Cassius of Cluvius, Aufidius and Pliny*, *Hermes* 89, 227–248.
- Toynbee J. M. C. (1944), *Dictators and Philosophers in the First Century A.D.*, *GR* 13, 43–58.
- Toynbee J. (1971), *Death and Burial in the Roman World*, London.
- Tölle-Kastenbein R. (1974), *Juno Ludovisi: Hera oder Antonia Minor?*, *AM* 89, 241–253.

- Tränkle H. (1980), *Zu Cremutius Cordus fr: 4 Peter*, MH 37, 231–241.
- Treggiari S. (1991), *Roman marriage: Iusti Coniuges from the time of Cicero to the time of Ulpian*, Oxford.
- Trillmich W. (1973), *Zur Münzprägung des Caligula von Caesaraugusta (Zaragoza)*, MM 14, 151–173.
- Trillmich W. (1978), *Familienpropaganda der Kaiser Caligula und Claudius. Agrippina Maior und Antonia Augusta auf Münzen*, AMGS 8, Berlin.
- Trillmich W. (1983), *Iulia Agrippina als Schwester des Caligula und Mutter des Nero*, Hefte des Archäologischen Seminars der Universität Bern 9, 21–37.
- Trillmich W. (1984), *Beobachtungen am Bildnis der Agrippina Maior oder: Probleme und Grenzen der „Typologie“*, MM 25, 135–158.
- Trillmich W. (1988a), *Der Germanicus – Bogen in Rom und das Monument für Germanicus und Drusus in Leptis Magna*, Archäologisches zur Tabula Siarensis (I, 9–21), [w:] *Estudios sobre la tabula Siarensis*, 51–60.
- Trillmich W. (1988b), *Münzpropaganda*, [w:] *Kaiser Augustus und die verlorene Republik*, 474–528.
- Trillmich W. (1990), *Colonia Augusta Emerita, die Hauptstadt von Lusitanien*, [w:] *Stadtbild und Ideologie. Die Monumentalisierung hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit*, 299–318.
- Trummer R. (1980), *Die Denkmäler des Kaiserkults in der römischen Provinz Achaia*, Dissertationen der Universität Graz 52, Graz.
- Tuchelt K. (1981), *Zum Problem „Kaisareion-Sebasteion“*. Eine Frage zu den Anfängen des römischen Kaiserkultes, IM 31, 167–186.
- Tuchelt K., Preißhofen F. (1985), *Zur Identitätsfrage des „Augustus-Tempels“ in Ankara*, AA, 317–322.
- Turcan R. (1982), *L'autel de Rome et d'Auguste „Ad Confluentem“*, ANRW II 12.1, 607–644.
- Turpin W. (1994), *Res Gestae 34.1 and the Settlement of 27 B.C.*, CQ 44, 427–437.
- Tusa Cutroni A. (1987), *La Zecca di Panormo nella prima età imperiale*, Kokalos 33, 275–288.
- Vanggaard J. H. (1971), *On Parilia*, Temenos 7, 91–103.
- Vanggaard J. H. (1988), *The Flamen. A Study in the History and Sociology of Roman Religion*. Copenhagen.
- Vermeule C. (1959), *Hellenistic and Roman Cuirassed Statues*, Berytus 13, 1–82.
- Vermeule C. (1963), *Augustan and Julio-Claudian Court Silver*, Antike Kunst 6, 33–40.
- Vermeule C. (1981), *The Basis from Puetoli: Cities of Asia Minor in Julio-Claudian Italy*, [w:] *Coins, Culture, and History in the Ancient World, Studies in Honor of Bluma Trell*, eds. L. Casson, M. Price, Detroit, 85–101.
- Vermeule C. (1987), *The Cult Images of Imperial Rome*, Archaeologica 71, Roma.
- Versnel H. S. (1970), *Triumphus. An Inquiry into the Origin, Development and Meaning of the Roman Triumph*, Leiden.
- Versnel H. S. (1980), *Destruction, Devotio and Despair in a Situation of Anomy: the Mourning for Germanicus in Triple Perspective*, [w:] *Perennitas. Studi in Onore di Angelo Brelich promossi dalla Cattedra di Religioni del mondo classico dell'Università degli Studi di Roma*, Roma, 541–618.

- Versnel H. S. (1994), *Inconsistencies in Greek and Roman Religion*, vol. 2: *Transition and Reversal in Myth and Ritual*, *Studies in Greek and Roman Religion* 6.2, Leiden – New York – Köln.
- Vetters H. (1961), s.v. *Virunum*, RE IX A 1, kol. 244–309.
- Vetters H. (1977), *Virunum*, ANRW II 6, 302–354.
- Veyne P. (1962), *Les honneurs posthumes de Flavia Donitilla et les dédicaces grecques et latines*, *Latomus* 21, 49–98.
- Veyne P. (1966), *Augustal de l'an I. – Premier pontarche*, BCH 90, 149–155.
- Vidman L. (1971), *Inferiae und iustitium*, Klio 53, 209–212.
- Visscher F. de (1940), *Les édits d'Auguste découverts à Cyrène*, Louvain (reprint 1965).
- Visscher F. de (1964), *La politique dynastique sous le règne de Tibère*, [w:] *Syntheleia Vincenzo Arangio-Ruiz*, Biblioteca di Labeo 2, t. 1, Naples 54–65.
- Vittinghoff F. (1936), *Der Staatsfeind in der römischen Kaiserzeit. Untersuchungen zur „damnatio memoriae“*, Neue deutsche Forschungen 84, Berlin.
- Vogel-Weidemann U. (1982), *Die Statthalter von Africa und Asia in den Jahren 14 – 68 n. Chr. Eine Untersuchungen zum Verhältnis Princeps und Senat*, Antiquitas 31, Bonn.
- Vogt W. (1975), *C. Suetonius Tranquillus. Vita Tiberii (Kommentar)*, Würzburg, dyss.
- Vulić N. (1921), s.v. *Koinon*, RE XI 1, kol. 1053–1054.
- Waelkens M. (1986), *The Imperial Sanctuary at Pessinus: archaeological, epigraphical and numismatic evidence for its date and identification*, Epigraphica Anatolica 7, 37–73.
- Waelkens M. (1989), *Hellenistic and Roman Influence in the Imperial Architecture of Asia Minor*, [w:] *The Greek Renaissance in the Roman Empire. Papers from Tenth British Museum Classical Colloquium*, eds. By S. Walker and A. Cameron, Bulletin Supplement 55, London 77–88.
- Wagenvoort H. (1965), rec. M. W. H. Lewis, *The Official Priests of Rome under the Julio-Claudians*, Mnemosyne 18, 327–330.
- Walker B. (1952), *The Annals of Tacitus. A study in the writing of History*, Manchester.
- Wallace-Hadrill A. (1981), *The Emperor and his Virtues*, Historia 30, 298–323.
- Wallace-Hadrill A. (1984), *Suetonius. The Scholar and his Caesars*, New Haven – London.
- Wallace-Hadrill A. (1986), *Image and Authority in the Coinage of Augustus*, JRS 76, 66–87.
- Wallace-Hadrill A. (1992), *The Golden Age and Sin in Augustan Ideology*, Past and Present 95, 1992, 19–36.
- Wansbrough H. (1966), *Suffered under Pontius Pilate*, Scripture 18, 84–93.
- Ward M. M. (1933), *The Association of Augustus with Jupiter*, SMSR 9, 203–224.
- Ward-Perkins J. B. (1989), *Roman Imperial Architecture*, London.
- Wardle D. (1994), *Suetonius' Life of Caligula. A commentary*, Collection Latomus 225, Bruxelles.
- Wardle D. (1998), *Caligula and his Wives*, Latomus 57, 109–126.
- Wardle D. (2000), *Valerius Maximus on the domus Augusta. Augustus, and Tiberius*, CQ 50, 479–493.
- Waurick G. (1973), *Untersuchungen zur Lage der römischen Kaisergräber in der Zeit von Augustus bis Constantin*, JRGZM 20, 107–146.
- Weber W. (1936), *Princeps. Studien zur Geschichte des Augustus*, t. 1, Stuttgart – Berlin.

- Weeber K.- W. (1974), *Troiae lusus – Elter und Entstehung eines Reiterspiels*, *Ancient Society* 5, 171–196.
- Weingärtner D. G. (1969), *Die Ägyptenreise des Germanicus*, *Papyrologische Texte und Abhandlungen* 11, Bonn.
- Weinstock S. (1957), *The Image and Chair of Germanicus*, *JRS* 47, 144–154.
- Weinstock S. (1958), s.v. *Victoria*, *RE* VIII A 2, kol. 2501–2542.
- Weinstock S. (1960), *Pax and the „Ara Pacis“*, *JRS* 50, 44–58.
- Weinstock S. (1962), *Treueid und Kaiserkult*, *AM* 77, 306–327.
- Weinstock S. (1966), *The Posthumous Honors of Germanicus*, [w:] *Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à André Piganiol*, vol. II, Paris, 891–898.
- Weinstock S. (1971), *Divus Julius*, Oxford.
- Weller J. A. (1958), *Tacitus and Tiberius' Rhodian Exile*, *Phoenix* 12, 31–35.
- Wellesley K. (1967), *The dies imperii of Tiberius*, *JRS* 57, 23–30.
- Wenger L. (1929), *Griechische Inschriften zum Kaiserkult und zum Grabrecht*, *ZSS* 49, 308–344.
- White P. (1988), *Julius Caesar in Augustan Rome*, *Phoenix* 42, 334–356.
- Whitehorne J. (1991), *The Divine Augustus as Θεός Καίσαρ and Θεός Σεβαστός*, *Analecta Papyrologica* 3, 19–26.
- Whitehorne J. (1992), *Augustus as „Theos“ in Contemporary Papyri*, [w:] *Proceedings of the XIX th International Congress of Papyrology, Cairo 2–9 September 1989*, ed. A. H. S. El-Mosalamy, t. II, Cairo, 421–434.
- Wiedemann T. E. J. (1996), *Tiberius to Nero*, *CAH²* 10, 198–255.
- Williams B. (1989), *Reading Tacitus' Tiberian Annals*, *Ramus* 18, 140–166.
- Williamson C. H. (1987), *A roman law from Narbonne*, *Athenaeum* 65, 173–189.
- Willrich H. (1903), *Caligula*, *Klio* 3, 85–118, 288–317, 397–470.
- Willrich H. (1911), *Livia*, Leipzig – Berlin 1911.
- Winkes R. (1969), *Clipeata Imago. Studien zu einer römischen Bildnisform*, Bonn.
- Winkes R. (1982), *Der Cameo Marlborough: Ein Urbild der Livia*, *AA*, 131–138.
- Winkes R. (1985), *Leben und Ehrungen der Livia. Ein Beitrag zur Entwicklung des römischen Herrscherkultes von der Zeit des Triumvirats bis Claudius*, *Archeologia* 36, 55–68.
- Wirszubski C. (1960), *Libertas as a Political Idea at Rome during the Late Republic and Early Principate*, Cambridge (pierwsze wydanie w 1950).
- Wiseman J. (1979), *Corinth and Rome I: 228 B.C.–A.D. 267*, *ANRW* II 7.1, 438–548.
- Wiseman T. P. (1991), *Flavius Josephus: Death of an Emperor*, *Exeter Studies in History* 30, Exeter.
- Wissowa G. (1912), *Religion und Kultus der Römer*, *Handbuch der Klassischen Altertums-Wissenschaft* V.4, München.
- Wistrand E. (1979), *The Stoic Opposition to the Principate*, *SCI* 18, 93–101.
- Wistrand E. (1984), *Aeneas and Augustus in the Aeneid*, *Eranos* 82, 195–198.
- Wistrand W. (1987), *Felicitas imperatoria*, *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia* 48, Göteborg.
- Wistrand M. (1992), *Entertainment and Violence in Ancient Rome: The attitudes of Roman writers of the first century A.D.*, *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia* 56, Göteborg 1992.

- Witt R. E. (1971), *Isis in the Graeco-Roman world*, London.
- Wittke W. (1974), *Das Tiberiusbild und seine Periodisierung in der Tiberiusvita Suetons*, t. 1–2, Freiburg i. Br., dyss.
- Wolf S. (1986), *Die Augustusrede in Senecas Apocolocyntosis: ein Beitrag zum Augustusbild der frühen Kaiserzeit*, Beiträge zur Klassischen Philologie 170, Königstein.
- Wood S. (1988), *Memoriae Agrippinae: Agrippina the Elder in Julio-Claudian Art and Propaganda*, AJA 92, 409–426.
- Wood S. (1995), *Diva Drusilla Panthea and the Sisters of Caligula*, AJA 99, 1995, 457–482.
- Woodman A. J. (1975), *Questions of date, genre, and style in Velleius: some literary answers*, CQ 25, 272–306.
- Woodman A. J. (1977), *Velleius Paterculus: The Tiberian Narrative (2.94–131)*, Cambridge Classical Texts and Commentaries 19, Cambridge.
- Woodman A. J. (1989), *Tacitus' Obituary of Tiberius*, CQ 39, 197–205.
- Woodman A. J. (1993), *Amateur Dramatics at the Court of Nero: Annals 15.48–74*, [w:] *Tacitus and the Tacitean Tradition*, eds. T. J. Luce, A. J. Woodman, Princeton, 104–128.
- Woodman A. J., Martin R. H. (1996), *The annals of Tacitus. Book 3*, Cambridge Classical Texts and Commentaries 32, Cambridge – New York.
- Woods D. E. (1975), *The Temple of Augustus-Tarragona*, [w:] *Classica et Iberica, Festschrift in honor of Joseph M.-F. Marique, S.J.*, ed. P. T. Brannan, S. J., Worcester/Mass., 345–354.
- Yarbro Collins A. (2000), *Mark and His Readers: The Son of God among Greeks and Romans*, HTR 93, 85–100.
- Yakobson A. (1998), *The Princess of Inscriptions: Senatus Consultum de Cn. Pisone Patre and the Early Years of Tiberius' Reign*, Scripta Classica Israelica 17, 206–224.
- Yavetz Z. (1969), *Plebs and princeps*, Oxford.
- Yavetz Z. (1984), *The Res Gestae and Augustus' Public Image*, [w:] *Caesar Augustus. Seven Aspects*, 1–36.
- Yavetz Z. (1996), *Caligula, Imperial Madness and Modern Historiography*, Klio 78, 105–129.
- Zabłocka M. (1987), *Przemiany prawa osobowego i rodzinnego w ustawodawstwie dynastii julijsko-klaudyjskiej*, Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego 315, Warszawa.
- Zanker P. (1968), *Forum Augustum*, Monumenta Artis Antiquae 2, Tübingen.
- Zanker P. (1988), *The Power of Images in the Age of Augustus*, transl. A. Shapiro, Jerome lectures 16 th ser., Ann Arbor.
- Zäch C. (1972), *Die Majestätsprozesse unter Tiberius in der Darstellung des Tacitus*, Winterthur, dyss.
- Zecchini G. (1986), *La tabula Siarensis e la „dissimulatio“ di Tiberio*, ZPE 66, 23–29.
- Zwet L. van (1954), *Women's hair-dress and the „Grand Camée de France“*, BABesch 29, 52–56.
- Zwierlein O. (1982), *Zur Rede des Augustus in der Apocolocyntosis*, RhM 125, 162–175.
- Zwierlein-Diehl E. (1980), *Der Divus-Augustus-Kameo in Köln*, Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 17, 12–53.

Indeks osób

- Afraniusz Burrus, Sekstus (*Sex. Afranius Burrus*) – 194, 199, 203
Agryppa, przyjaciel i wódz Augusta, zob. Wipsaniusz Agryppa
Agryppa Postumus – 153
Agryppina Młodsza (*Agrippina Minor*) – 48, 58, 59, 69, 168, 189, 190-194, 198-199, 202, 233, 249
Agryppina Starsza (*Agrippina Maior*) – 55, 66, 126, 127, 150-153, 166-167, 175, 234, 249
Albioriks – 226
Aleksander Macedoński – 23, 78, 98, 165, 185
Amyntas – 224-225
Antonia Młodsza (*Antonia Minor*) – 48, 55-59, 67, 168, 174, 234, 249
Antonia, córka cesarza Klaudiusza – 189, 199
Antoninus Pius (*T. Aurelius Antoninus, T. Aurelius Fulvius Boionius Arrius Antoninus*), cesarz rzymski 138-161 r. – 72, 76, 77
Antoniusz, Marek (*M. Antonius*), członek II triumwiratu – 21, 23, 30, 43, 77, 126, 172-173
Antyllus – 126
Apelles – 185
Apidiusz Merula (*Apidius Merula*) – 120
Aproniusz, Lucjusz (*L. Apronius*) – 39
Apuleja Warylla (*Appuleia Varilla*) – 112-115, 125
Apulejusz Saturninus, Lucjusz – 103
Aratos – 28,
Argolikus – 131, 132
Arruncjusz, Lucjusz (*L. Arruntius*) – 16
Asklepiades z Mendes – 98
Atejusz Kapiton, Gajusz (*C. Ateius Capito*) – 122-123
Atia, matka Oktawiana-Augusta – 175
August, Gajusz Oktawian August (*C. Octavius – C. Iulius Caesar Octavianus Augustus*) – passim
Augustyn z Hippony (*Augustinus Aurelius*), święty – 143
Aurelian, Lucjusz Domicjusz Aurelian (*L. Domitius Aurelianus*) – cesarz rzymski 270-275 r. – 196
Aureliusz Kotta, Lucjusz (*L. Aurelius Cotta*) – 116
Azyniusz Gallus (*C. Asinius Gallus*) – 16, 153
Bathyllus – 74
Brutus, Marek, jeden z zabójców Cezara, zob. Juniusz Brutus
Bruttediusz Niger (*Bruttedius Niger*) – 115
Brytanik, syn cesarza Klaudiusza, zob. Klaudiusz Cezar Brytanik
Celia Sekstia – 237
Cepion Kryspinus, Aulus (*A. Caepio Crispinus*) – 109, 111

- Cezar, zob. Juliusz Cezar
 Chrystus, zob. Jezus Chrystus
 Cyceon, zob. Tulliusz Cyceon
- Deksandros – 219
- Didiusz Gallus Fabrycjusz Wejento, Aulus (*A. Didius Gallus Fabricius Veiento*) – 37
- Domicja Lepida (*Domitia Lepida*) – 199
- Domicjan – Tytus Flawiusz Domicjan (*T. Flavius Domitianus*), cesarz rzymski 81-96 r. n.e. – 75, 91
- Domicjusz Ahenobarbus, Gnejusz (*Cn. Domitius Ahenobarbus*), ojciec cesarza Nerona – 147 193
- Druzus Młodszy, zob. Juliusz Cezar
- Druzus Starszy, zob. Klaudiusz Neron
- Druzylla (*Iulia Drusilla*), siostra Kaliguli – 18, 46, 57, 60, 91, 167-168, 171, 173, 177-179, 181, 249
- Duceniusz Geminus, Aulus (*A. Ducenius Geminus*) – 37
- Elia Petyna (*Aelia Paetina*) – 189
- Eliusz Sejanus, Lucjusz (*L. Aelius Seianus*) – 40, 56, 128, 132, 141, 153, 160
- Emiliusz Lepidus, Marek (*M. Aemilius Lepidus*), członek II triumwiratu – 23
- Emiliusz Lepidus, Marek (*M. Aemilius Lepidus*), mąż Druzylli – 46
- Emiliusz Rektus, Lucjusz (*L. Aemilius Rectus*) – 188
- Emiliusz Mamerkus Skaurus (*Mamercus Aemilius Scaurus*) – 115, 116, 117, 119
- Enniusz, Lucjusz (*L. Ennius*) – 122
- Klodiusz Epriusz Marcellus, Tytus (*T. Clodius Eprius Marcellus*) – 37
- Fabiusz Persikus, Paulus (*Paulus Fabius Persicus*) – 36
- Fabiusz Warus, Kwintus (*Q. Fabius Varus*), kapłan – 238
- Falanus (Falaniusz, Faianus) – 105-109, 110, 111, 112, 113, 114, 120, 125
- Fanniusz Cepion (*Fannius Caepion*) – 104
- Fawoniusz (*Favonius*) – 36
- Filon Aleksandryjski – 133-134
- Flawiusz Józef (*Iosephus Flavius*) – 88, 134, 224
- Fulwia (*Fulvia*), żona Marka Antoniusza – 126
- Gajusz Cezar, zwany Kaligulą, zob. Kaligula
- Galba, Serwiusz Sulpicjusz Galba (*Servius Sulpicius Galba*), cesarz w 68/69 r. – 36, 52, 75, 248, 249
- Galliusz Pulcher, Kwintus – 226
- Geliusz Publikola (*Gellius Publicola*) – 115
- Germanikus, Tyberiusz Caesar Germanikus (*Ti. Claudius Germanicus, Germanicus Iulius Caesar*) – 8, 18, 28, 29, 31, 35, 38, 39, 41-46, 79, 141, 142, 145, 146, 147, 149, 150-153, 156, 157, 161, 166-168, 174, 183, 192, 199, 215, 219, 234-235, 245, 247, 249
- Graniusz Marcellus, Marek (*M. Granus Marcellus*) – 109-112, 114, 125
- Hadrian, Publiusz Eliusz Hadrian (*P. Aelius Hadrianus*), cesarz rzymski 117-138 r. – 99, 205, 217
- Heliogabal, Marek Aureliusz Antoninus (*M. Aurelius Antoninus*), cesarz rzymski – 72
- Helwiusz Basil – 226
- Herod Wielki – 133
- Honestus – 56
- Horacy, Kwintus Horacjusz Flakkus (*Q. Horatius Flaccus*) – 87
- Hortensjusz Klarus, Sekstus – 233
- Hyllus z Salaminy – 219
- Institor, kapłan – 236
- Jezus Chrystus – 135
- Józef Flawiusz, zob. Flawiusz Józef

- Julia Augusta (*Livia Drusilla* – *Iulia Augusta*) – 15, 27, 29, 40, 47-59, 62-64, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 85, 88, 89, 106, 112, 121, 138, 139, 142, 146, 147, 148, 155, 157, 159, 163, 176-177, 179-182, 190-192, 201, 211, 220, 226, 231-235, 240-241, 243-247, 249
- Julia Liwilla, siostra cesarza Kaliguli – 168, 249
- Juliusz Cezar, Gajusz (*C. Iulius Caesar*), członek I tiumwiratu – 14, 20, 21-22, 28, 30, 32, 33, 34, 41, 43, 60, 84, 90, 91, 92, 100, 104, 107, 126, 128, 129, 131, 132, 136-137, 139, 152, 182, 183, 188, 235
- Juliusz Cezar, Gajusz (*C. Iulius Caesar*), wnuk Augusta – 15, 18, 139
- Juliusz Cezar, Lucjusz (*L. Iulius Caesar*), wnuk Augusta – 15, 18, 85, 241
- Juliusz Cezar, Neron (*Nero Iulius Caesar*), syn Germanikusa – 35, 44, 45, 46, 66, 126, 141, 152, 153, 167
- Juliusz Cezar, Druzus (*Drusus Iulius Caesar*), syn Germanikusa – 35, 44, 45, 46, 66, 152, 153
- Juliusz Cezar, Druzus (*Drusus Iulius Caesar*), syn cesarza Tyberiusza – 13, 21, 24, 35-36, 41, 42, 44, 46, 80, 141, 142, 146, 149, 152, 153, 159, 215, 234-235, 241, 245, 249
- Juliusz Eutychnus, Gajusz (*C. Iulius Eutychus*) – 238
- Juliusz Lakon, Gajusz (*C. Iulius Laco*) – 131, 132
- [Juliusz] Lakon ([*Iulius*] *Laco*) – 132
- Juliusz Melo, Lucjusz (*L. Iulius Melo*), kapłan – 238
- Juliusz Rufus, Gajusz (*C. Iulius Rufus*) – 215
- Juliusz Spartiatikus, Gajusz (*C. Iulius Spartiaticus*) – 218
- Juliusz Wenustus Thinoba (*Iulius Venustus Thinoba*), kapłan – 236
- Junia Torkwata (*Iunia Torquata*) – 116
- Junia (*Iunia*), siostra Marka Brutusa – 129
- Juniusz Brutus, Marek (*M. Iunius Brutus*) – 23, 127, 128, 129
- Juniusz Syllanus, Gajusz (*C. Iunius Silanus*) – 115-122, 125, 141
- Juniusz Syllanus, Marek (*M. Iunius Silanus*) – 37, 198
- Juniusz Syllanus, Lucjusz (*L. Iunius Silanus*) – 189
- Juniusz Syllanus Torkwatus, Decymus (*D. Iunius Silanus Torquatus*) – 199
- Juniusz Syllanus Torkwatus, Lucjusz (*L. Iunius Silanus Torquatus*) – 45, 46, 199
- Juniusz Otho (*Iunius Otho*) – 115
- Juniusz (*Iunius*) – 148
- Kaligula (*C. Iulius Caesar*) cesarz rzymski 37-41r. – 8, 18, 36, 46, 48, 65-68, 71, 73, 74, 76, 77, 86, 88, 89, 91, 101, 151, 153, 161, 166-179, 181, 183, 213, 220, 239, 242, 248, 249
- Kalpetanus Rancjusz Kwirinalis Waleriusz Festus, Gajusz (*C. Calpetanus Rantius Quirinalis Valerius Festus*) – 37
- Kalpurniusz Pizon, Gajusz (*C. Calpurnius Piso*) – 177
- Kalpurniusz Pizon, Gnejusz (*Gn. Calpurnius Piso*) – 8, 36, 109, 122, 145
- Kalpurniusz Pizon, Lucjusz (*L. Calpurnius Piso*) – 115, 119
- Kalpurniusz Pizon – 203
- Kalpurniusz Sykulus, Tytus (*T. Calpurnius Siculus*) – 194
- Kasjusz (*Cassius*), mim – 105, 106, 107
- Kasjusz Longinus, Gajusz (*C. Cassius Longinus*), morderca Cezara – 23, 127, 128, 129, 130
- Kasjusz, Gajusz, prawnik – 200
- Kasjusz Dion (*Cassius Dio Cocceianus*) – 7, 12, 14, 16, 17, 20, 22, 26, 41, 43, 60, 62, 63, 72, 73, 77, 78, 81, 98, 130, 131, 143, 148, 167, 169, 172, 175, 197
- Kasjusz Longinus – 130

- Kaszusz Sewer (*Cassius Severus*) – 104, 125
- Katon Młodszy, zob. Porcjusz Katon Młodszy
- Klaudiusz (*Ti. Claudius Nero Germanicus*) – *Ti. Claudius Caesar Augustus Germanicus*), cesarz rzymski 41-54 r. – 8, 12, 35, 36-37, 45, 46, 55-59, 85, 99, 149, 159, 173, 179-190, 191-196, 198, 200-202, 211, 214, 216, 220, 223, 227, 236-237, 240, 248, 249
- Klaudia Augusta (*Claudia Augusta*), córka cesarza Nerona – 200
- Klaudia Kwinta (*Quinta Claudia*) – 148, 150
- Klaudia Oktawia (*Claudia Octavia*), córka cesarza Klaudiusza – 45, 189, 199, 249
- Klaudia Pulchra (*Claudia Pulchra*) – 152
- Klaudiusz Cezar Brytanik, Tyberiusz (*Ti. Claudius Caesar Britannicus*) – 195, 198, 233, 249
- Klaudiusz Hyllus Justus, Tyberiusz – 219
- Klaudiusz Marcellus, Marek (*M. Claudius Marcellus*), siostrzeniec Augusta – 15
- Klaudiusz Neron, Tyberiusz (*Ti. Claudius Nero*), ojciec cesarza Tyberiusza – 147, 176
- Klaudiusz Neron, Druzus (*D. Claudius Nero*), syn Liwii – 15, 20, 147, 177, 184, 214, 249
- Kokcejusz Nerwa, Marek – 37
- Kordinus Rutiliusz, Kwintus (*Q. Cordinus Rutilius*) – 37
- Korneliusz Lentulus, Gnejusz (*Cn. Cornelius Lentulus*) – 115
- Korneliusz Proculus, Marek (*M. Cornelius Proculus*), kapłan – 238
- Korneliusz Salwidienus Orfitus, Serwiusz (*Ser. Cornelius Salvidienus Orfitus*) – 37
- Korneliusz Sulla, Lucjusz (*L. Cornelius Sulla Felix*), dyktator – 14, 15, 18, 26, 103, 189
- Korneliusz Sulla, Faustus – 189, 199
- Korneliusz Tacyt, Gajusz lub Publiusz (*C. lub. P. Cornelius Tacitus*) – 7, 17, 39, 41, 44, 64, 72, 97, 105, 116, 120, 125, 125, 126, 127, 129, 132, 142, 143, 149, 151, 176, 182, 198, 203, 228
- Kremucjusz Kordus, Aulus (*A. Cremutius Cordus*) – 127, 128 131
- Kwinkejusz Flamininus, Tytus (*T. Quinctius Flamininus*) – 245
- Kwintyliusz Warus, Publiusz (*P. Quintilius Varus*) – 118
- Lekaniusz Bassus, Gajusz (*C. Laecanius Bassus*) – 37
- Lepidus, zob. Emiliusz Lepidus
- Letoriusz, Gajusz (*C. Laetorius*) – 62
- Licynia (*Licinia*), kapłanka – 237
- Licyniusz Rufus, Marek (*M. Licinius Rufus*), kapłan – 236
- Liwia, żona Augusta, matka Tyberiusza, zob. Julia Augusta
- Liwia Orestilla (*Livia Cornelia Orestilla*) – 177
- Liwilla (*Livia Iulia*), żona Druzusa Młodszego – 55, 153, 234
- Lollia Paulina (*Lollia Paulina*) – 176
- Lolliusz (*Lollius*), kapłan – 227
- Maniliusz, Marek (*M. Manilius*), pisarz okresu Tyberiusza – 28
- Manliusz (*Manlius*) – 112
- Memmiusz Regulus, Gajusz (*C. Memmius Regulus*) – 37
- Memmiusz Regulus, Publiusz (*P. Memmius Regulus*) – 36, 176
- Milonia Cezonia (*Milonia Caesonia*) – 177
- Mitrydates VI Eupator, król Pontu – 130
- Neron (*L. Domitius Ahenobarbus* – *Nero Claudius Caesar*), cesarz rzymski 54-68 r. – 8-9, 36, 37, 69, 75, 91, 130, 189, 190-203, 212, 218, 232, 236, 242, 243, 248, 249

- Norbanus Flakkus, Gajusz (*C. Norbanus Flaccus*) – 80, 145
 Nikiasz z Aten, malarz – 66
 Numeriusz Attikus (*Numerius Atticus*) – 29
- Oktawia (*Octavia*), siostra Oktawiana-Augusta – 166, 191, 193, 241
 Oktawia Starsza (*Octavia Maior*) – 112
 Oktawiusz, Gajusz (*C. Octavius*), ojciec Oktawiana Augusta – 11, 147
 Owidiusz Nazo, Publiusz (*P. Ovidius Naso*) – 99, 100, 144
- Pakoniusz, Marek (*M. Paconius*) – 115
 Plaucjusz, Aulus (*A. Plautius*) – 199
 Plaucjusz Sylwanus Elianus, Tyberiusz (*Ti. Plautius Silvanus Elianus*) – 36
 Pliniusz Młodszy, Gajusz (*C. Plinius Caecilius Secundus Minor*) – 124
 Pliniusz Starszy, Gajusz (*C. Plinius Secundus Maior*) – 26, 64, 66, 71, 72, 75, 118, 202
 Plutarch z Cheronei (*Plutarchos*) – 135
 Pompeja Makryna (*Pompeia Macrina*) – 131
 Pompejusz Macer (*Pompeius Macer*) – 105
 Pompejusz Wielki, Gnejusz (*Gn. Pompeius Magnus*) – 20, 131, 132, 189
 Pompejusz, Sekstus (*Sex. Pompeius*) – 23
 Pompejusz Sylwanus, Marek (*M. Pompeius Silvanus*) – 37
 Pompejusz, Gnejusz (*Cn. Pompeius*) – 189
 Poncjusz Piłat (*Pontius Pilatus*) – 133-134
 Porcjusz Katon Młodszy, Marek (*M. Porcius Cato Minor Uticensis*) – 127
 Primus, Marek (*M. Primus*) – 104
 Pylaemenes – 225
- Rodokles – 219
 Romanus Hispon (*Romanus Hispo*) – 109, 111
 Rubriusz (*Rubrius*) – 101, 105-109, 110-114, 120, 125
- Rutiliusz Rufus, Publiusz (*P. Rutilius Rufus*) – 116
- Sabina Poppea – 26, 48, 200-201
 Sabinus Tapapius, kapłan – 236
 Sallustiusz Krispus Passjenus, Gajusz – 36
 Segimundus – 97
 Segestes – 97
 Semproniusz Speratus, Gajusz – 208
 Seneka Młodszy, Lucjusz Anneusz Seneka (*L. Annaeus Seneca*) – 26, 190-192, 195
 Sertoriusz Makron, Newiusz (*Nevius Sertorius Macro*) – 174
 Sewer Aleksander, Marek Aureliusz Sewer Aleksander (*M. Aurelius Severus Alexander*), cesarz rzymski 222-235 r. – 72
 Skrybonia (*Scribonia*) – 176
 Skryboniusz Libon, Marek (*M. Scribonius Libo*) – 122
 Subriusz Flawus – 203
 Sulla, dyktator, zob. Korneliusz Sulla
 Sulpicjusz Galba, Serwiusz – 116
 Swetoniusz Trankwillus, Gajusz (*C. Suetonius Tranquillus*) – 7, 26, 29, 62, 63, 65, 71, 73, 75, 82, 98, 120, 126, 131, 143, 148, 149, 169, 172, 174, 175, 179, 184, 187, 197, 228
- Tacyt, zob. Korneliusz Tacyt
 Taurus Gallus, Kwintus (*Q. Taurus Gallus*) – 37
 Teofanes z Miletu – 131-132
 Terencjusz Warron Murena, Aulus (*A. Terentius Varro Murena*) – 104
 Tettiusz Julianus (*Tettius Iulianus*) – 37
 Thinoba, Faustus, kapłan – 236
 Trajan, Marek Ulpiusz Trajan (*M. Ulpius Traianus*) cesarz rzymski 117-138 r. – 196, 217
 Trazea Petus (*Thrasea Petus*) – 200
 Trebelliusz Rufus, Kwintus (*Q. Trebellius Rufus*) – 212

- Tulliusz Cyceon, Marek (*M. Tullius Cicero*) – 27, 90, 108, 128, 143
- Tyberiusz (*Tib. Claudius Nero – Tib. Iulius Caesar*), cesarz rzymski 14-37 r. – 7-10, 11-13, 15-17, 19, 21-24, 28, 31, 34, 36, 39, 46, 48, 49, 51, 53-55, 62, 63, 65, 66, 68-72, 79, 80, 85, 86, 88, 89, 91, 103, 105-109, 111-113, 116, 118, 120-126, 129, 132, 133-134, 135, 136-165, 166-167, 170-171, 173, 175, 176, 178, 179, 182-184, 190, 198, 204, 206, 208-210, 212, 214-218, 225-227, 231-232, 234-236, 238-239, 241-242, 243-245, 247-250
- Tyberiusz Gemellus (*Tiberius Gemellus*) – 46, 153
- Tytus (*T. Flavius Vespasianus*), cesarz rzymski 79-81 – 70, 208, 250
- Ulpiusz Artemidor, Marek (*M. Ulpius Artemidor*) – 217
- Waleria Messalina (*Valeria Messalina*), żona cesarza Klaudiusza – 57
- Waleriusz Messala (*Valerius Messalla*) – 17, 140, 189
- Waleriusz Wolezus Messala, Lucjusz (*L. Valerius Messalla Volesus*) – 115, 118, 119
- Wellejusz Paterkulus (*Velleius Paterculus*) – 100, 123
- Wergiliusz Maro, Publiusz (*P. Vergilius Maro*) – 87
- Wespazjan (*T. Flavius Vespasianus*), cesarz rzymski 69-79 r. – 196, 205, 209, 212, 248, 250
- Winicjusz, Marek (*M. Vinicius*) – 36
- Wipsania Agryppina (*Vipsania Agrippina*), żona późniejszego cesarza Tyberiusza – 153, 234
- Wipsaniesz Agryppa, Marek (*M. Vipsanius Agrippa*) – 15-16, 22, 78, 79, 241
- Witeliusz, Lucjusz (*L. Vitellius*) – 187
- Witeliusz, Aulus (*A. Vitellius*), cesarz rzymski – 196
- Woluzjusz Saturninus, Lucjusz (*L. Volusius Saturninus*) – 36
- Woluzjusz Saturninus, Kwintus (*Q. Volusius Saturninus*) – 37

Divus Augustus Pater.

The cult of divine Augustus under the rule of the Julio-Claudian dynasty

Summary

The cult of divine Augustus was one of the most important phenomena of ideological nature under the rule of the Julio-Claudian dynasty. The crucial point of its development was the apotheosis conducted on 17 September 14 AD. The new cult was derived greatly from numerous borrowings from the rites of various gods of the Roman Pantheon. As *divus*, Augustus received a separate priest, a private priestess, and a college of priests.

The first *flamen Augustalis* became Germanicus. The holder of this title enjoyed many privileges. It seems unlikely, however, that *flamen Augustalis* controlled the entire cult of divine Augustus. This was the role of the emperor as both the supreme priest and the inheritor of political power. *Sodales Augustales* also had special cult functions. This religious fraternity had a mixed private-state character just like many of the institutions of the early principate. It was a cult college of *gens Iulia* and, most of all, of Augustus. From its beginning it enjoyed high prestige. The members of this religious fraternity were recruited among the Senate elite and the family of the emperor. *Sacerdos divi Augusti* occupies a different place in the priesthood established to worship Augustus. This female priesthood, despite its humble cult and political role, is of great interest to scholars. In spite of discerning investigations by researchers, there seem to have been only two priestesses in the Julio-Claudian dynasty – Julia Augusta, the widow of the creator of the principate, and Antonia Augusta. There is even no certainty that the latter had preformed the function at all.

Augustus, as a god, was given a separate temple under a Senate decree. However, the construction work went slowly ahead. Therefore, *divus Augustus* was initially worshipped in other places of worship. At first, it was the temple of Mars Ultor. He was also worshipped in the *sacrarium* on the Palatine. One encounters certain difficulties when trying to identify the places of Augustus' worship in Rome.

Ultimately, there seem to have been two *sacraria* in the capital of the Empire. There is no certainty, however, whether yet another temple was located next to the *templum novum divi Augusti* on the Palatine.

In trying to analyse the phenomenon of the divinity of the Roman emperors, and Augustus in particular, it is necessary to refer to the genesis of Emperor worship. Within the framework of official religion it is important to distinguish such elements as *genius* and *numen*. Although the *consecratio* act conducted by the Senate meant the crossing of the boundary between the human Augustus and the divine Augustus, it is important to remember that Augustus had prepared his apotheosis for a long time and already enjoyed divine honours during his lifetime. Certain elements of Augustus worship developed under his rule continued to exist for some time after the death of the creator of the principate.

Augustus divinity was guarded by the law of *maiestas*. At the beginning of the rule of Tiberius it mostly protected *divus Augustus* himself. Gradually, despite some opposition, the law began to serve the ruling emperor. There is little certainty of how many cases were brought under the *crimen laesae maiestatis* against those who insulted the divine Augustus. The issue of trials for offending the law of *maiestas* is accounted for one-sidedly by ancient historians, which complicates the work of contemporary researchers. There is, however, no denying that for Tiberius (Augustus' successor) the trials on the charge of *maiestas* turned out to be a trap.

The cult of *divus Augustus* was approved throughout the Empire. Nevertheless, some weaker voices of opposition could be heard. These were present in the Senate circles cherishing the memory of the last defenders of the Republic, as well as among some ethnic and religious communities. The latter included Judaism and emerging Christianity.

The political consequences of Augustus' deification were very serious. He significantly contributed to the ruling of the Julio-Claudian dynasty for over 50 years. The main reason for that was the fact that in the Rome of that time the tradition of power succession was not yet well-grounded. Directly after the principate creator's death, his *consecratio* took place – he was assigned priests and many godly honours and a temple was erected in his honour. These actions obviously took place under Augustus' successor Tiberius who, during his rule, constantly tried to emulate the divine predecessor and referred to his decrees on numerous occasions. Tiberius was the emperor who contributed to the cult of his adoptive father to the greatest extent. However, one cannot fail to notice that his actions were somehow ambiguous. It has to be remembered that, in addition to his sincere respect for the divine Augustus, Tiberius also tried to use the authority of the creator of the principate to strengthen his power. This is exemplified by the motto imprinted on coins: DIVVS AVGVSTVS PATER.

Caligula took a different approach to the Augustan cult. When assuming power after Tiberius, he was in a different position. The 20-year rule by Augustus' successor greatly contributed to the strengthening of the idea of the principate's stability in the minds of the Romans. This allowed Caligula to pay less heed to the

Senate aristocracy, as well as other institutional elements of the Republic. Under these circumstances, the cult of Augustus underwent modifications. *Divus Augustus* still remained at the heart of the religious propaganda of the Roman state and *gens Julia*, but also other members of the family of the young Emperor received a number of honours drawing them closer to the world of gods. Drusilla, for that matter, was made a *diva*. By this, the idea of *domus Augusta* received a new confirmation. Caligula himself did not cease to participate in, and support, the rites performed to worship his divine grandfather. The available sources lead us to believe that Augustus constituted for the young princeps a role model and a character to which he often compared himself with.

For Claudius, the use of the cult of divine Augustus was important as a tool to strengthen political power. But due to the fact that his personal links with *divus Augustus* were rather weak, Claudius focused on the cult of his grandmother Livia, Augustus' wife. He also emphasised the function of *sacerdos divi Augusti* which his mother Antonia Augusta was to fulfil. Claudius faced the task of the 'reconstruction' of the cult of Augustus which had deteriorated, especially during the second part of Caligula's rule. Claudius took a different direction in imitating Augustus than his two predecessors. Augustus' model was very capacious, allowing him to find examples which could be adjusted to fit his own political goals and personality. Claudius avoided the stiffness characteristic of Tiberius and, at the same time, respected Augustus' traditions which he Caligula inadvertently abused. Claudius' attitude to Augustus is not quite clear. Undoubtedly he kept alive the memory of the first princeps, however, there is a lack of testimony about the new honours conferred on divine Augustus during the rule of this Emperor. Almost all of them concentrate around the person of Claudius or his family. There are, however, no honours conferred on the creator of the principate. This type of attitude caused the cult of divine Augustus to be eclipsed by the cult of the ruling Emperor.

Nero, the last representative of the Julio-Claudian dynasty descended, unlike Claudius, directly from the line of Augustus. The new emperor deified his predecessor by using the model of Augustus' apotheosis. In the first part of his rule he drew greatly from the Augustus model of exercising power. Nero's ideological platform seems to be the richest in comparison with other emperors of the Julio-Claudian dynasty. The tradition of links with *divus Augustus* was, however, only one of many different elements. With time, the tradition appeared to play a still smaller role. The departure from the Augustus model took place on many levels. Some of the steps were very radical, whereas others were less significant. The most serious was the elimination of the members of *gens Julia* and *gens Claudia*, and those who could prove their kinship with both the houses. The devastation in Nero's closest family put an end to the concept of *domus Augusta*. Formally, the Emperor did not renounce the divine creator of the principate but, in practice, the idea of the new *domus Augusta* no longer aimed at presenting Augustus' descendants united in a single family. Nero was now alone and any creation of ideological concepts of power under those circumstances had to be based around him. These actions ended in disaster.

By giving up the Augustan model, Nero lost the support of the army and, as a result, lost power.

Apart from the worship of the state religion in the capital, *divus Augustus* was the subject of a provincial and municipal cult. Here, the worship of divine Augustus was often a continuation, sometimes in an extended form, of the honours Augustus had been granted during his lifetime. In the cult of *divus Augustus*, in the provinces one can observe a mutual interweaving of elements copied from the capital model and local traditions. The beginning of the provincial cult of Augustus dates back to the rule of Tiberius. The crucial point for the establishment of the provincial cult in the West was the request of the citizens of *Hispania Tarraconensis* to build a temple for divine Augustus. It is important to emphasise here that he was appointed on a local initiative. In the East, the genesis of the provincial cult is related to the functioning of *koinon*. In comparison with the western regions, the cult here was characterised not only by longer history but also an extensive system of priesthood and rich ritual.

The intensity of development of municipal and private cult in the West depended on the level of social and economic development of the regions. It assumed the most complex forms in the provinces with well-developed city life – generally in the eastern provinces. Whereas the cult of divine Augustus in the western municipal provinces was similar in character to the cult of the principate's creator in Italy. The greatest testimony to the cult's development comes from relatively strongly Romanised and, at the same time, the wealthiest regions which had been part of the Empire for a long time. These included the mainly proconsular Africa, Spain and Narbonese Gaul. The sources coming from these regions constitute not only an illustration of the development of the cult of divine Augustus and members of *domus Augusta*, but are also a sign of the processes of Romanisation of great numbers of city populations.

It is necessary to note that outside Rome we do not encounter an isolated cult of divine Augustus. Whenever we deal with information concerning temples or rituals dedicated to the deified creator of the principate, other members of the family are also worshipped. In fact, during the whole rule of the Julio-Claudian dynasty we actually deal with the cult of divine Augustus in close association with the worship of *domus Augusta* – *domus divina*.

Dr Ryszard Sajkowski, historyk, adiunkt w Katedrze Historii Starożytnej i Kultury Antycznej Instytutu Historii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, dyrektor Muzeum w Ostródzie.

Zainteresowania autora koncentrują się na styku religii i polityki wczesnego pryncypatu. Zagadnieniom tym poświęcił m.in. prace: *Rozwój kultu cesarskiego za pryncypatu Tyberiusza*, „Meander” (1991); *Pewne aspekty stosunku Tyberiusza do wyznawców judaizmu i bogini Izdy*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” (1992); *Antonia Młodsza a sukcesja Kaliguli*, w: *Wychowanie w rodzinie od starożytności po wiek XX* (1994); *Imago boskiego Augusta w świątyni Marsa Mściciela*, „Od starożytności do współczesności.

Studia historyczne” (1997); *Sacerdos divi Augusti*, w: *Spółczesność i religia w świecie starożytnym*, t. II (1999); *Oskarżenia o obrazę majestatu w procesach de repetundis. Obwinięcie Gajusza Janiusza Syllanusa z roku 22 n.e.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (1999); *Genius Augusti*, w: *Z antycznego świata: Religio-Cultus-Homines* (2000).

R. Sajkowski skupił się na prezentacji jednego z najważniejszych zagadnień religii lojalności wczesnego pryncypatu — kultu boskiego Augusta. W dotychczasowych opracowaniach dotyczących wczesnego kultu cesarskiego zwracano przede wszystkim uwagę na objawy czci oddawanej pierwszemu princepsowi w okresie jego rządów, podczas gdy kult właściwego boga — *divus Augustus* pozostawał przedmiotem mniejszego zainteresowania. Praca Sajkowskiego wreszcie lukę tę wypełnia. Autor, korzystając z bogatej bazy źródłowej oraz dorobku kilku pokoleń badaczy, w jasny sposób przedstawił najważniejsze zagadnienia dotyczące rozwoju kultu boskiego Augusta za rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej. W pierwszej części pracy skupił się na powołaniu i oficjalnym charakterze kultu nowego boga państwowego: pogrzeb i apoteoza, wyznaczenie i funkcja stanowisk kapłańskich, miejsca kultu w Rzymie. Następnie omówił podstawowe kategorie boskości Augusta (*genius*, *numen*, *divus*) oraz ukazał skomplikowaną problematykę procesów o obrazę majestatu, w których oskarżonymi byli sprawcy znieważenia *divus Augustus*. Problematyce stosunku poszczególnych cesarzy dynastii julijsko-klaudyjskiej do kultu boskiego twórcy pryncypatu oraz tzw. modelu augustowskiego poświęcono trzecią część opracowania. Natomiast zagadnienia odnoszące się do kultu prowincjonalnego i municypalnego znalazły swoje rozwinięcie w ostatniej części pracy.

**Sprzedaż bezpośrednią i wysyłkową
publikacji Wydawnictwa UWM w Olsztynie
prowadzi Księgarnia Uniwersytecka
ul. Prawocheńskiego 4, 10-720 Olsztyn**

www.ksiegarniauwm.pl

tel. 523 45 91, 523 45 92, fax 523 45 93

e-mail: ksiegarnia@uwm.edu.pl

1004166

ISBN 978-83-7004-000-9 049-2
0 zł 00 gr